181. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 64. Sup. (f. 44r)

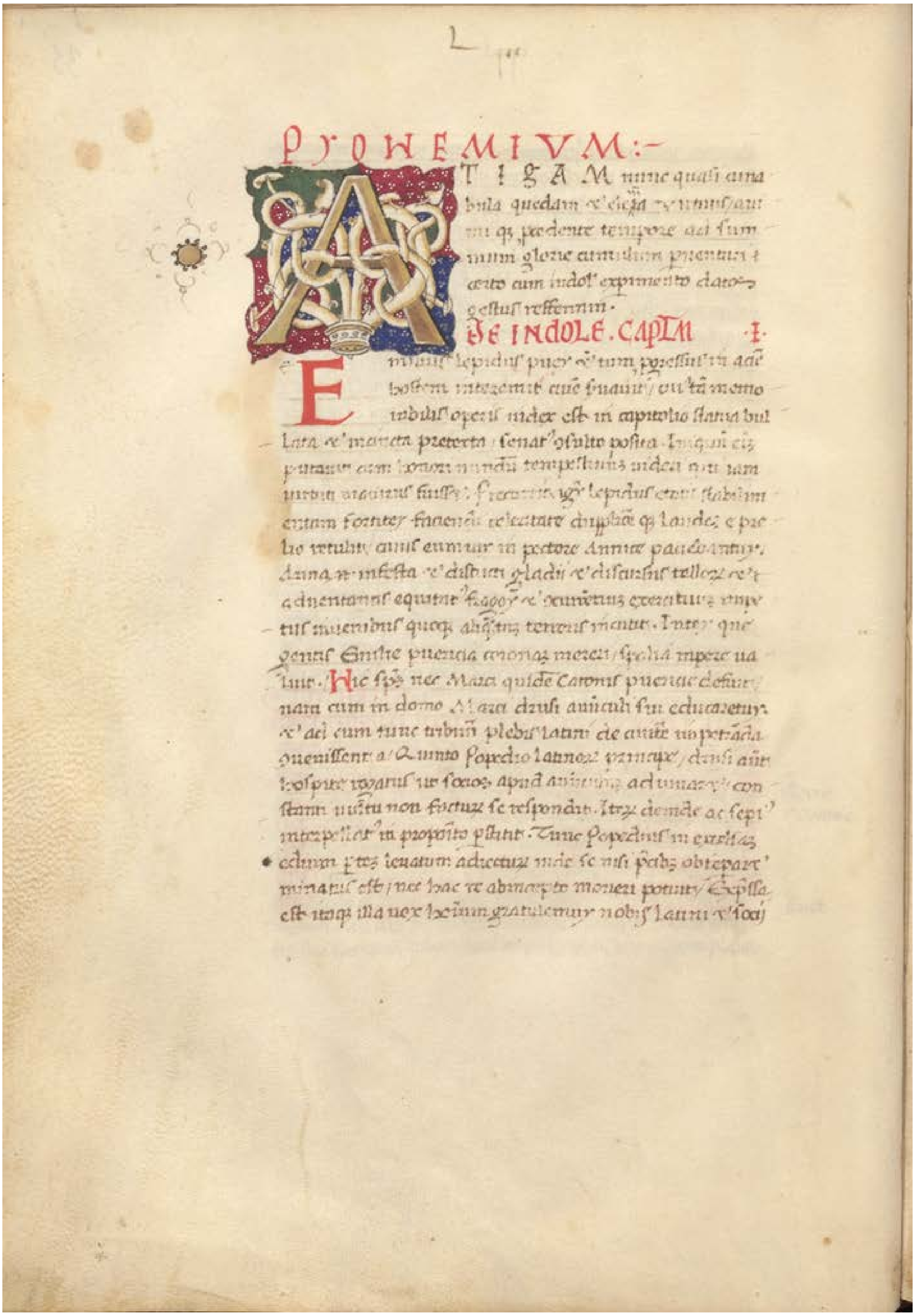

PROHEMIUM:-
ATIGAM nunc quasi cuna
bula quedam et elementa virtutis an
imi qui procedente tempore ad sum
mum glorie cumulum perventuri
certo cum indolis experimento dati sunt
gestus referam.
DE INDOLE. CAPITULUM I.
EMilius lepidus puer etiam progressus in aciem
hostem interemit civem servavit, cuius tam memo
rabilis operis index est in capitolio statua bul
lata et incincta pretexta senatus consulto posita. Iniquum enim
putavit eum honorem nondum tempestivum videri qui iam
virtute maturus fuisset. Precurrit igitur lepidus etatis stabilimen
tum fortiter faciendi celeritate duplicemque laudem e pre
lio retulit, cuius erat vix in pectore. Annica paucabantur
arma et infesta et districti gladii et discursus tellorum et
adventantis equitatus fragor et concitatus exercituum impe
tus iuvenibus quoque aliquantum terroris incutiunt. Inter que
gentis Emilie puericia coronam mereri spolia rapere va
luit. Hic spiritus nec M. Catoni quidem Catonis pueritie defuit;
nam cum in domo Marci drusi avunculi sui educaretur
et ad eum tunc tribunum plebis Latini de civitate impetranda
convenissent a Quinto Popedio Latinorum principe, drusi autem
hospite rogatus ut socios apud avunculum adiuvaret, con
stanti vultu non facturum se respondit. Iterum deinde ac sepius
interpellatus in proposito perstitit. Tunc Popedius in excelsam
edium partem levatum abiecturum inde se nisi precibus obtemperaret
minatus est, nec hac re ab incepto moveri potuit. Expulsa
est itaque illa vox: hic gratulemur nobis latini et socii

182a. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 74. Sup. (f. 35v)

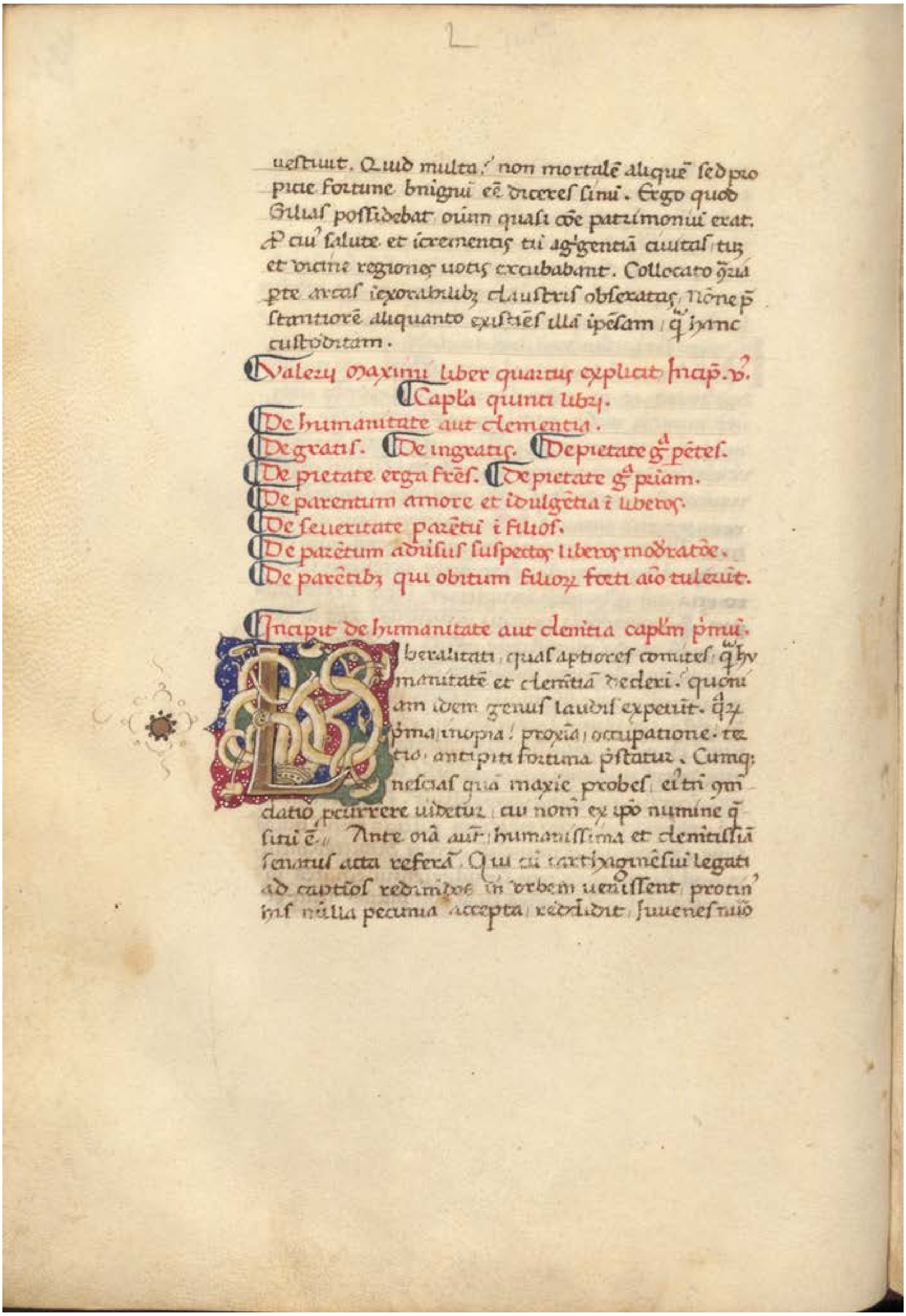

uestiuit. Quid multa? non mortalē aliquē sed propicie fortune benignū eē diceres sinū. Ergo quod cuiusque possidebat omnium quasi cōe patrimoniū erat. Pro cuius salute et incrementis tui ag̃gentiā ciuitas tua et uicine regiones uotis excubabant. Collocato igitur parte arcas inexorabilibus claustris obseratas. Nonne prestantiorē aliquanto existiēs illā impēsam quam hanc custoditam.

Valerij maximi liber quartus explicit. Incipit .v.

Capitula quinti libri.

De humanitate aut clementia.
De gratis. De ingratis. De pietate erga parētes.
De pietate erga frēs. De pietate erga patriam.
De parentum amore et indulgētia in liberos.
De seueritate parētū in filios.
De parētum aduersus suspectos liberos moderatiōe.
De parētibus qui obitum filiorum forti aīo tulerūt.

Incipit de humanitate aut clementia capitulum primum.

Liberalitati quas aptiores comites quam humanitatē et clemētiā dederim? quoniam idem genus laudis expetunt. Quarum prima inopia, proxima occupatione, tertio ancipiti fortuna prestatur. Cumque nescias quā maxime probes, eius tamen commendatio procurrere uidetur, cui nomen ex ipso numine quesitum ē. Ante oīa autem humanissima et clementissimā senatus acta referam. Qui cum carthaginensium legati ad captiuos redimendos in urbem uenissent, protinus his nulla pecunia accepta reddidit iuuenes numero

182b. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 74. Sup. (f. 73v)

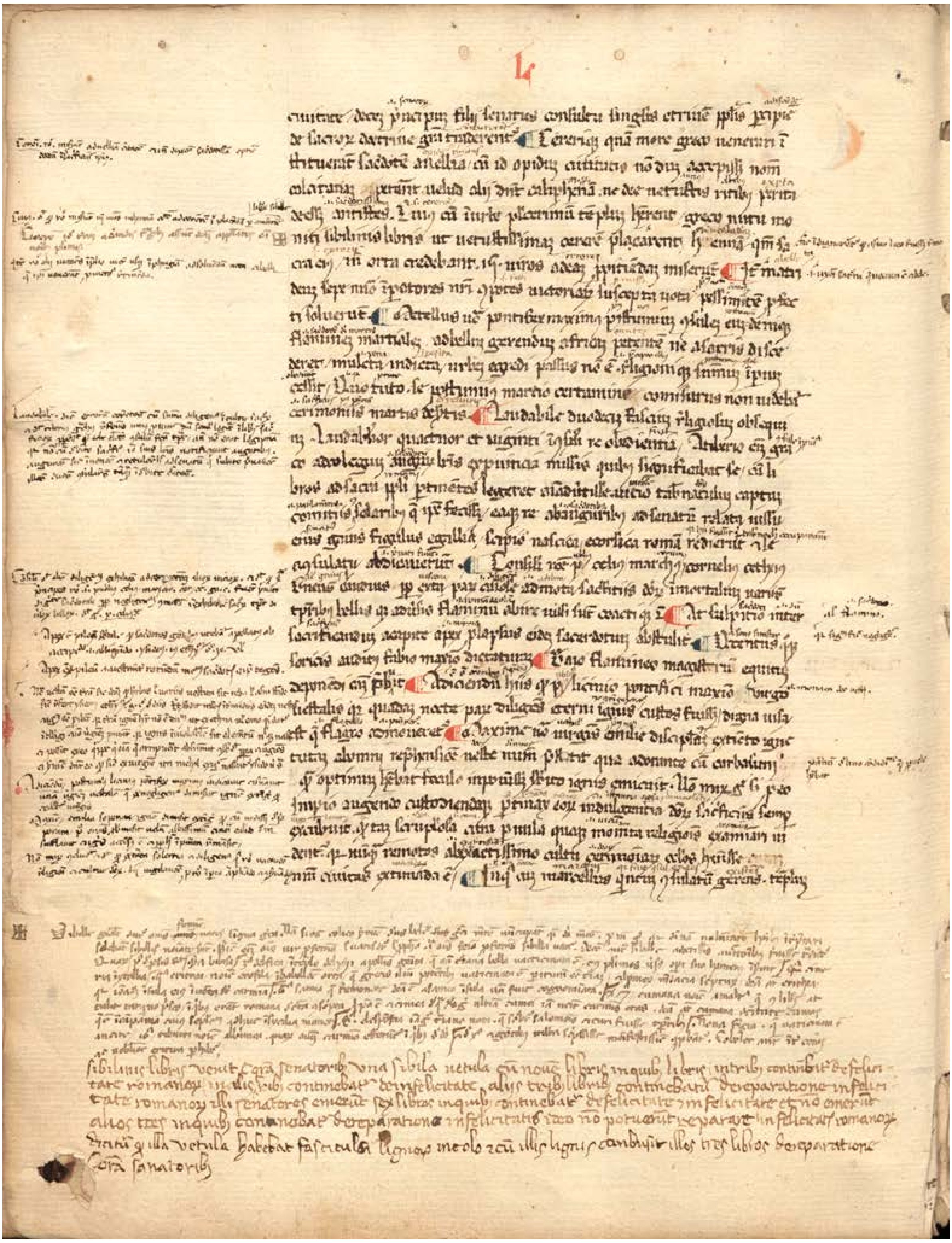

183a. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 94. Sup. (f. 1v)

mano A, frater Iachobus de Senis priore di Chioggia

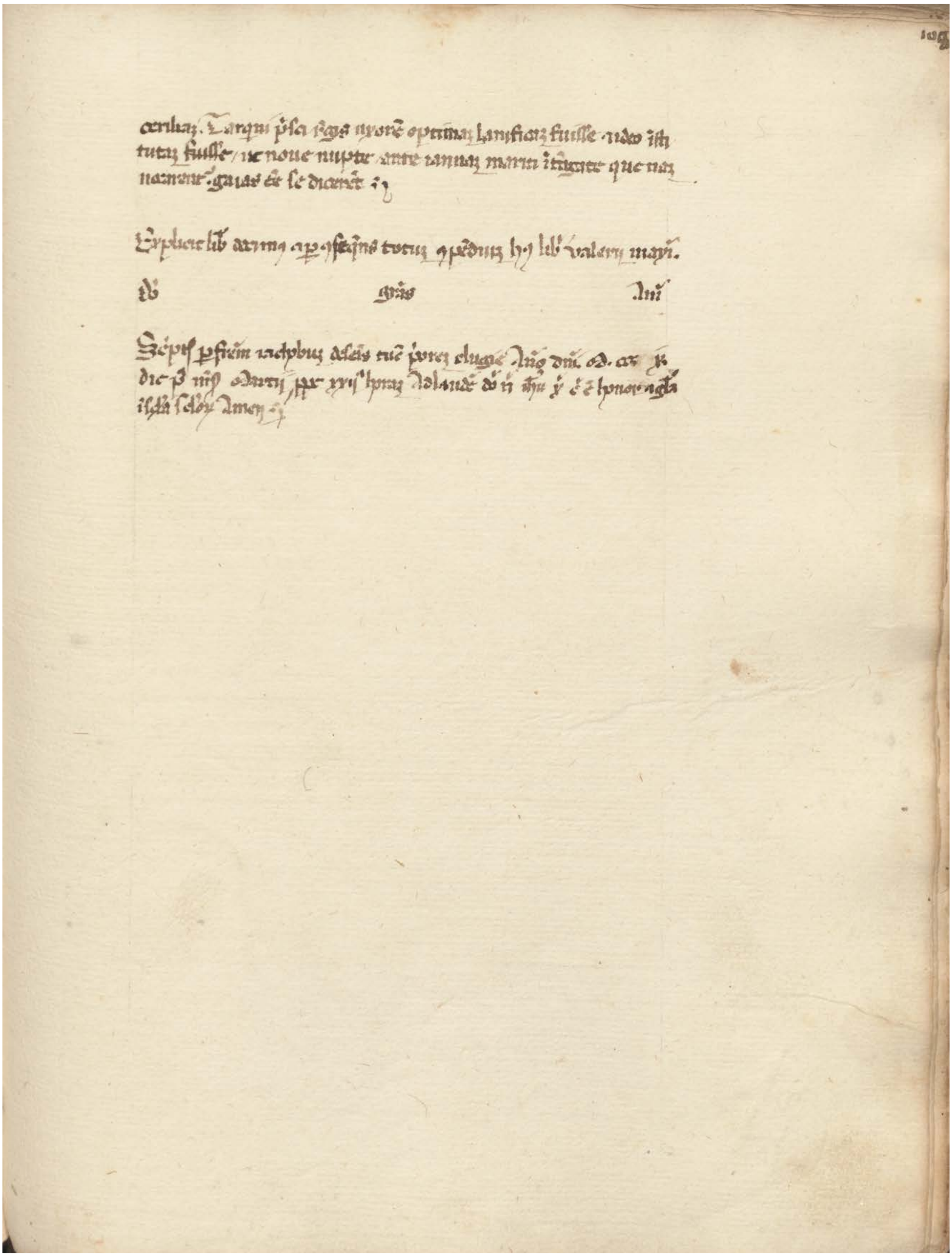

183b. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 94. Sup. (f. 108r)

sottoscrizione di frater Iachobus de Senis, priore di Chioggia

184. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 105. Inf. (f. 4r)

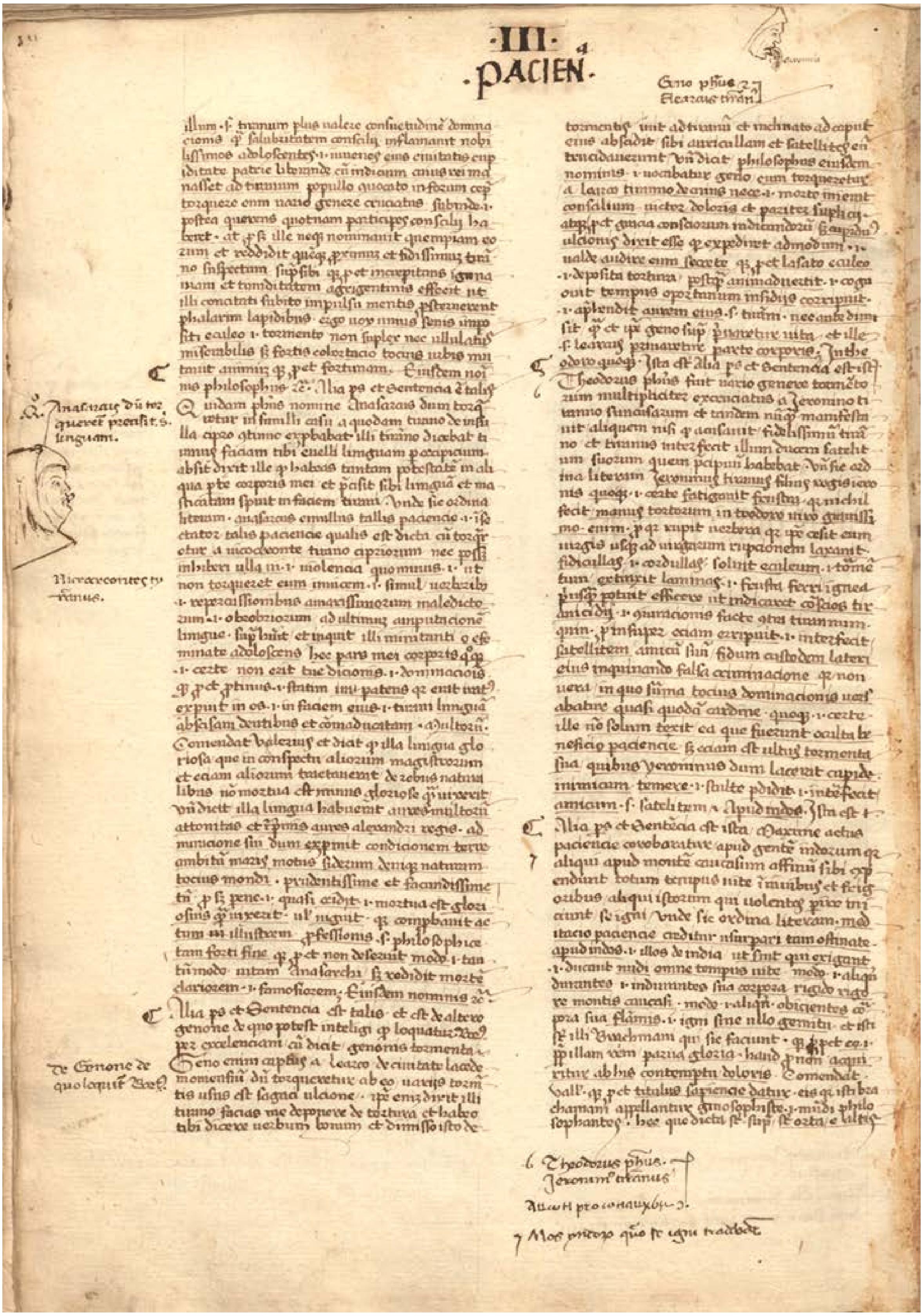
·III· PACIEN·

185a. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 242. Inf. (f. 66v)

mano di Filippo di Bartoletto di Valle della Querciola

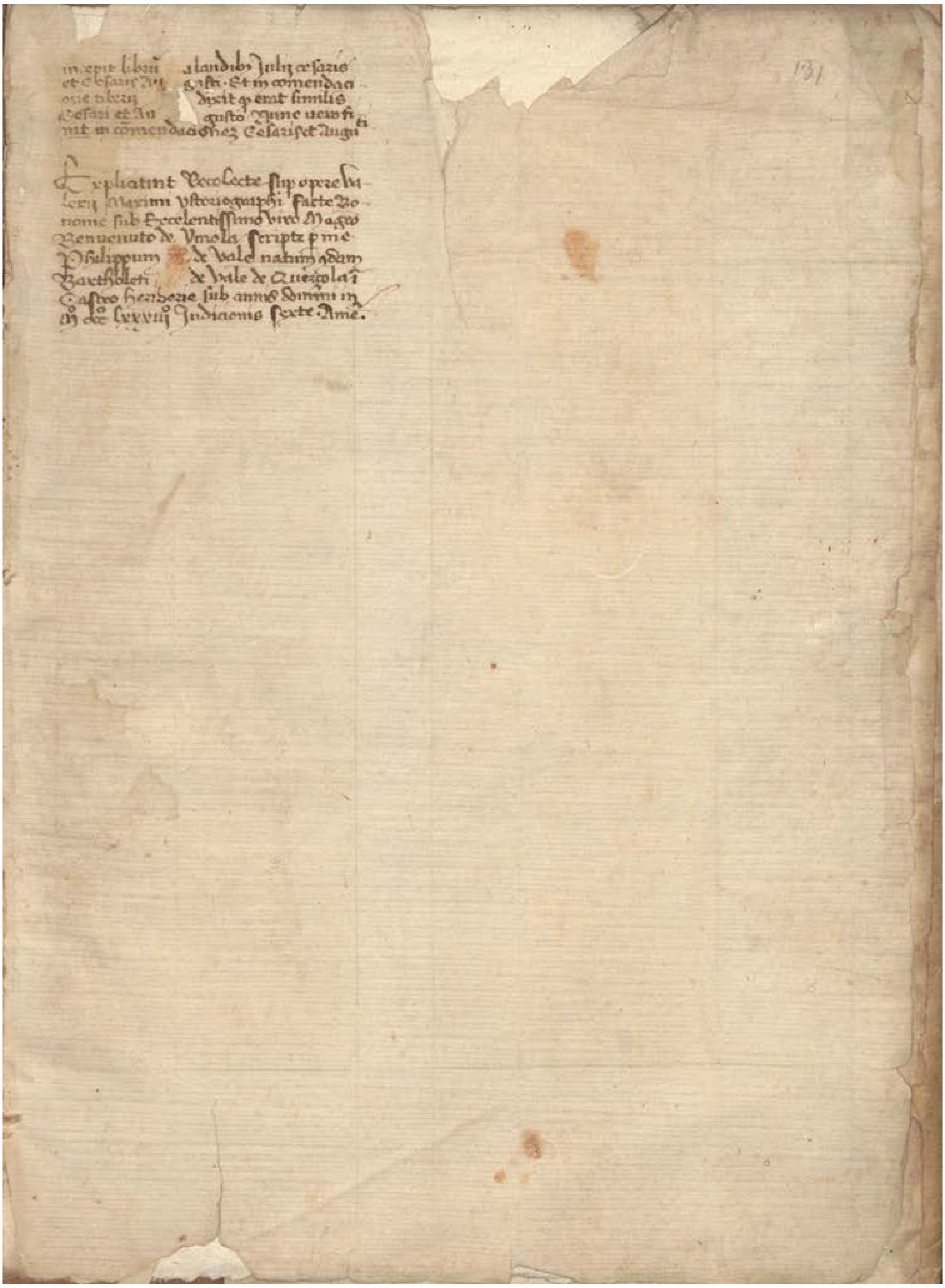
incipit liber [illegible] a laudibus Iulii cesaris
et cesaris au[illegible] gusti. Et in comendaci
one alterius [illegible] dixit quod erat similis
Cesari et Au[illegible] gusto. Nunc vero fi
nit in comendacionem Cesaris et Augusti

Expliciunt Recollecte super opere Va
lerii Maximi ystoriographi facte Bo
nonie sub excelentissimo viro Magistro
Benvenuto de Ymola scripte per me
Philippum [illegible] de Valle natum quondam
Bartholeti [illegible] de Valle de Querciola in
Castro [illegible] sub annis domini m
ccc° lxxviij Indictionis sexte. Amen.

185b. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 242. Inf. (f. 131r)

sottoscrizione di Filippo di Bartoletto di Valle della Querciola

URBIS
Rome exterarumque gentium facta siml' ac dicta memoratu digna, q apud alios latius diffusa sunt, q̄ ut breviter cognosci possint: ab illustribʒ ellecta auctoribʒ deligere constitui, ut documenta sumere volentibus longe inquisitionis labor absit. Nec michi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit? aut quis compos mentis domestice peregrine ystorie seriem felici superiori stillo conditam vel attentiori cura vel prestantiori facundia traditurum se speraverit. Te igitur huic cepto penes quem hominum deorumque consensus maris atque terre regimen esse voluit certissima salus patrie cesar invoco, cuius celesti providentia virtutes

186. Milano, Biblioteca Ambrosiana, R. 66. Sup. (f. 9r)

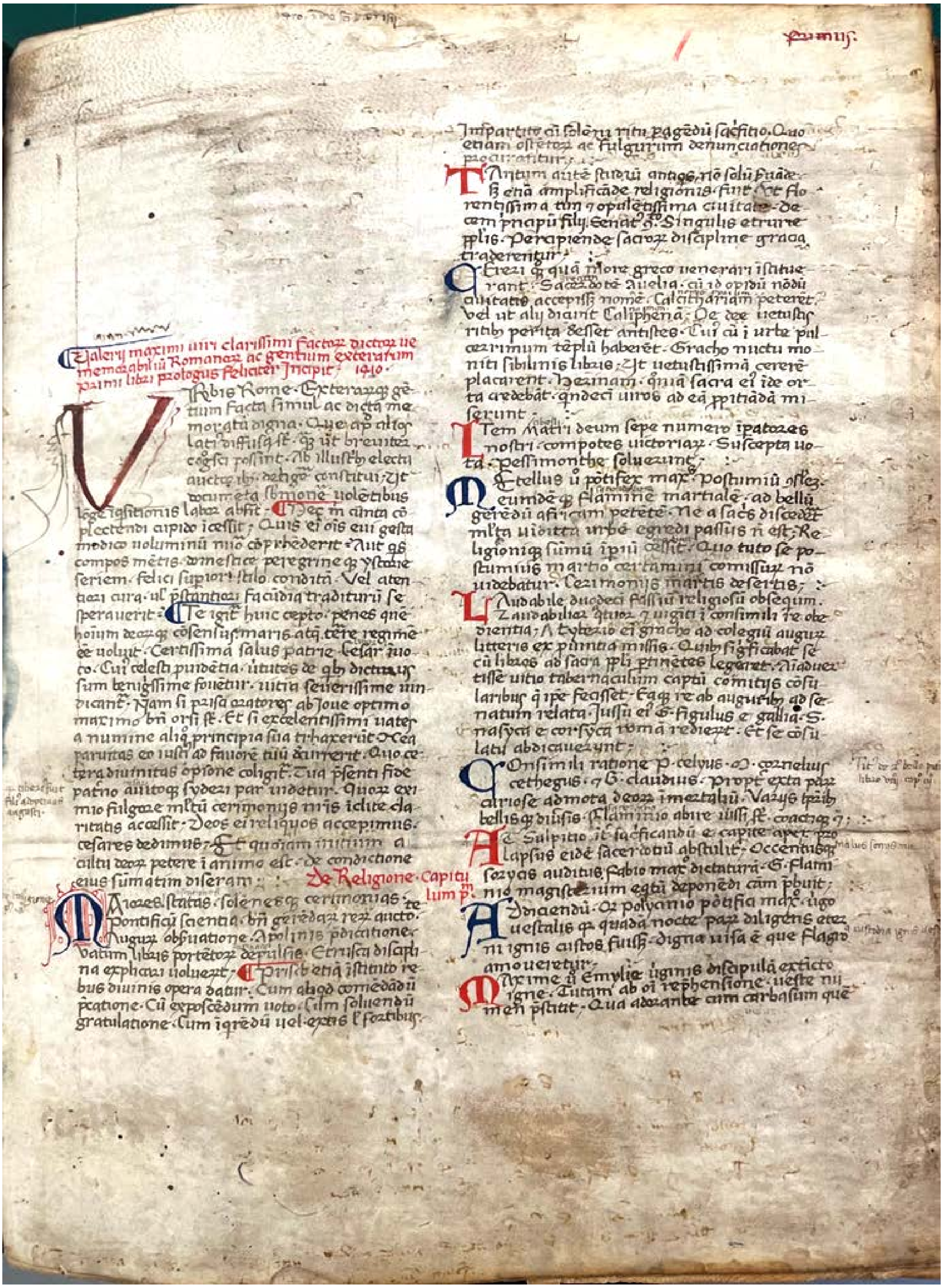

187. Modena, Biblioteca e Archivio Capitolare, O. II. 6 (f. 1r)

188a. Modena, Biblioteca Estense, lat. 312 (α. W. 4. 11), f. 1r

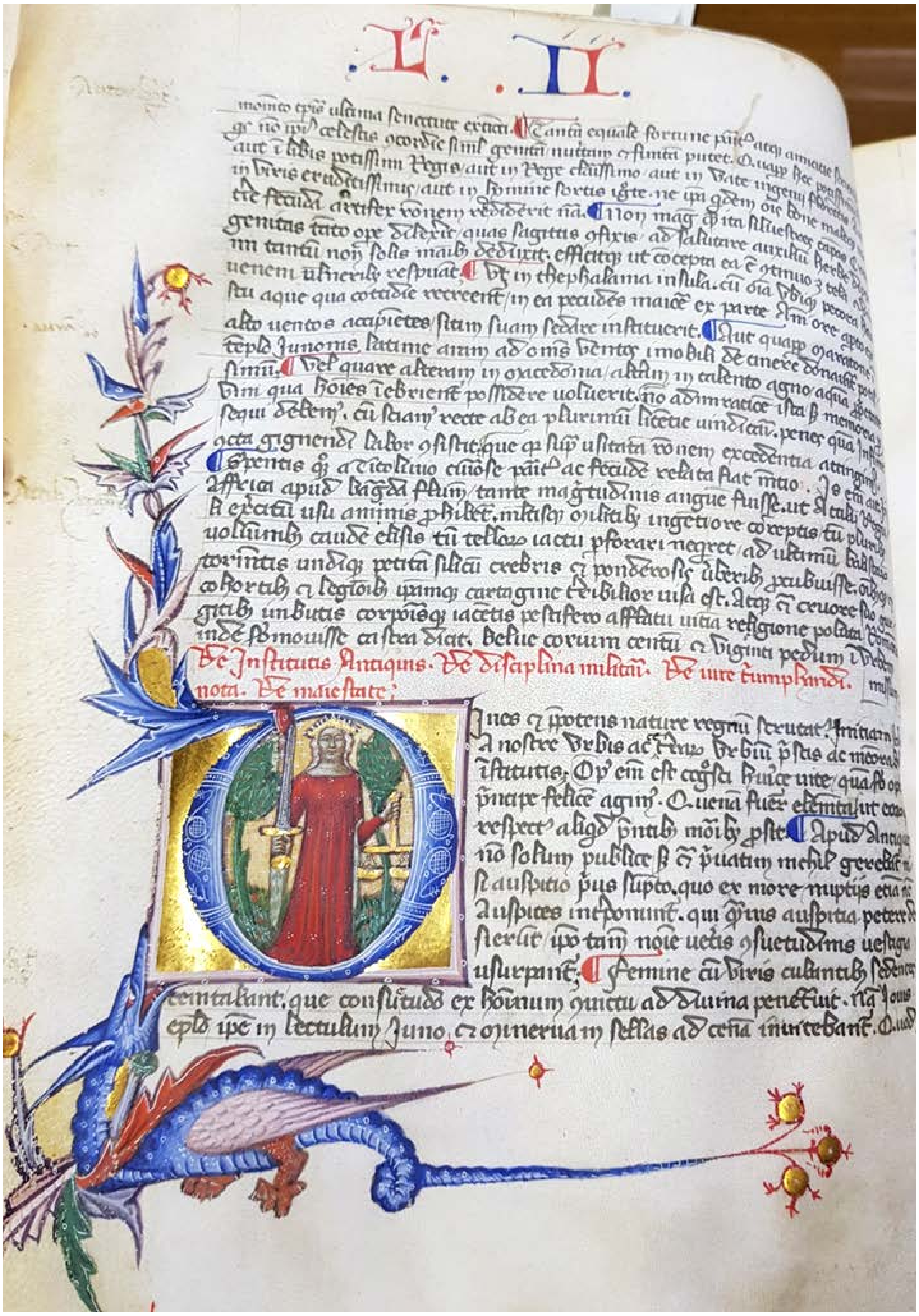

188b. Modena, Biblioteca Estense, lat. 312 (α. W. 4. 11), f. 9v

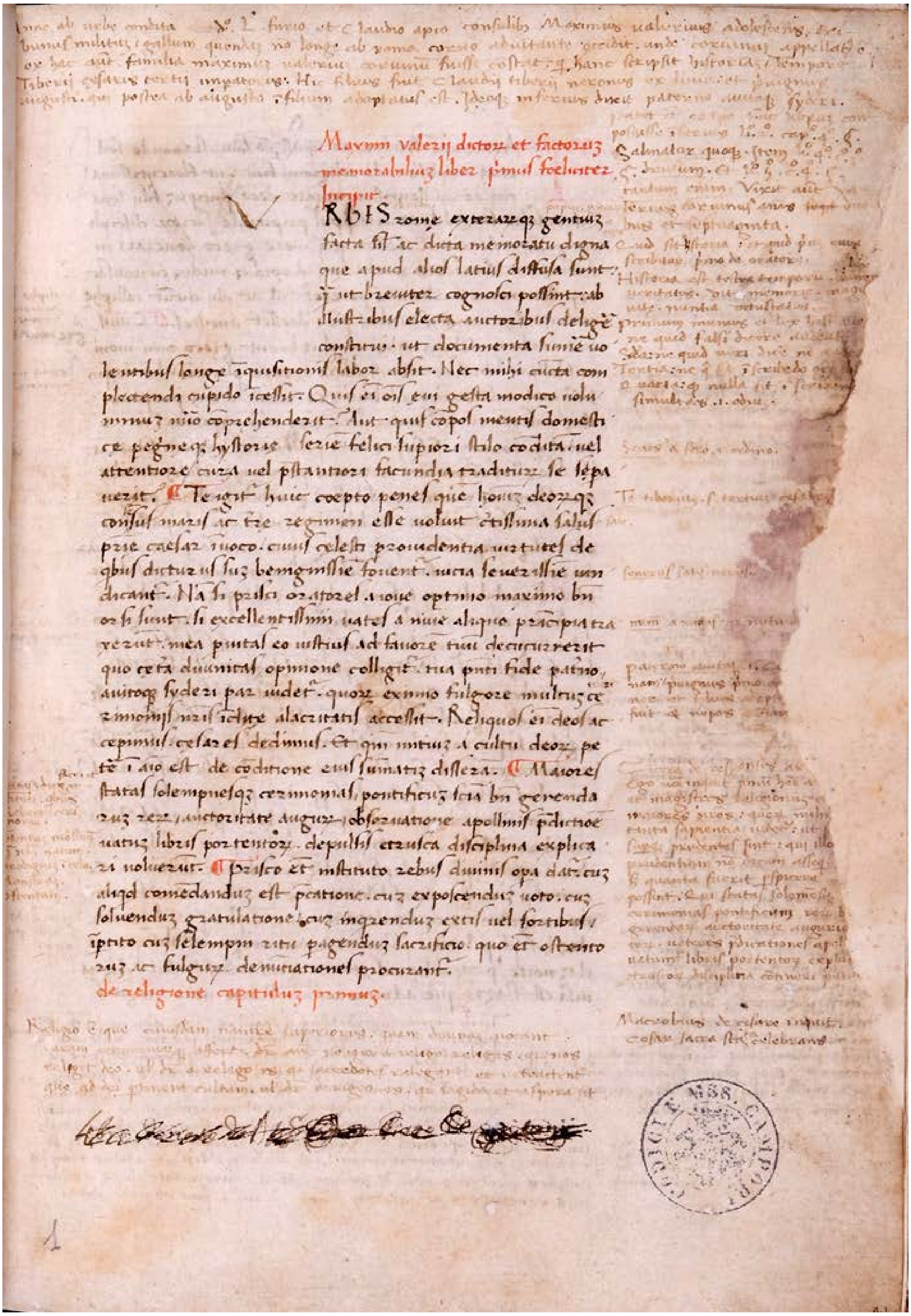
Maximi valerii dictorum et factorum memorabilium liber primus feliciter Incipit.

Urbis rome exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna que apud alios latius diffusa sunt quam ut breviter cognosci possint: ab illustribus electa auctoribus deligere constitui ut documenta sumere volentibus longe inquisitionis labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit. Aut quis compos mentis domestice peregrineque hystorie seriem felici superiori stilo conditam vel attentiore cura vel prestantiori facundia traditurum se speraverit. Te igitur huic cepto penes quem hominum deorumque consensus maris ac terre regimen esse voluit certissima salus patrie cesar invoco. cuius celesti providentia virtutes de quibus dicturus sum benignissime foventur. vitia severissime vindicantur. Nam si prisci oratores ab iove optimo maximo bene orsi sunt. si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt. mea parvitas eo iustius ad favorem tuum decucurrerit quo cetera divinitas opinione colligitur. tua presenti fide paterno avitoque syderi par videtur. quorum eximio fulgore multum cerimoniis nostris inclite alacritatis accessit. Reliquos enim deos accepimus. cesares dedimus. Et quoniam initium a cultu deorum petere in animo est de condicione eius summatim disseram. Maiores statas solempnesque cerimonias, pontificum scientia bene gerendarum rerum, auctoritate augurum observatione, apollinis predictione vatum libris portentorum depulsis etrusca disciplina explicari voluerunt. Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur cum aliquid commendandum est precatione. cum exposcendum voto. cum solvendum gratulatione. cum inquirendum extis vel sortibus, impetrito cum solempni ritu peragendum sacrificio. quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur.

de religione capitulum primum.

189a. Modena, Biblioteca Estense, Campori 260 (app.) (γ. O. 5. 9), f. 1r

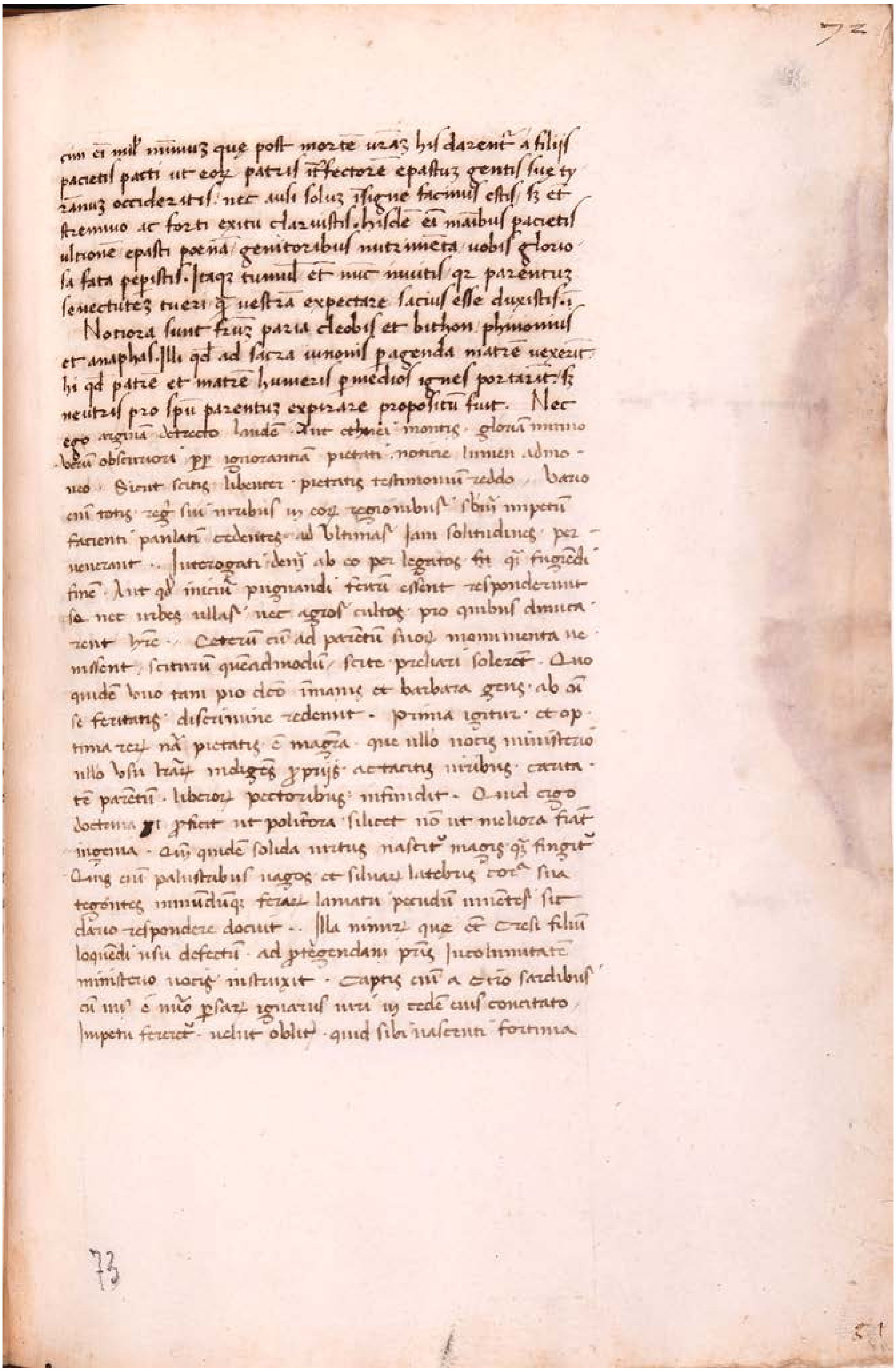

cum et mirum minus que post mortem utrique his darent a filiis
parentis parati ut eorum patris interfectore expulso tum gentis sue ty
rannum occideretis. nec mihi solum insigne facinus estis, sed et
extremo ac forti exitu clarum fuistis. hisdem enim manibus parentis
ultione expleti poena genitoribus nutrimenta vobis glorio
sa fata peperistis. itaque tum et nunc invitis quam parentum
senectutem tueri quam vestra expectare satius esse duxistis.
Notiora sunt fratrum paria Cleobis et Bithon, Amphinomus
et Anaphas. illi quod ad sacra Iunonis peragenda matrem vexerint,
hi quod patrem et matrem humeris per medios ignes portaverint; sed
neutris pro spiritu parentum expirare propositum fuit. Nec
ego Argivam detrecto laudem aut Ethnei montis gloriam minuo
... obscuriori per ignorantiam pietati notitie lumen admo-
veo. Scithis libenter pietatis testimonium reddo. Dario
enim totis regni sui viribus in eorum regionibus ... impetum
facienti paulatim cedentes ad ultimas iam solitudines per-
venerant. Interrogati deinde ab eo per legatos ... qui fugiendi
finem aut quod initium pugnandi facturi essent responderunt
se nec urbes ullas nec agros cultos pro quibus dimica-
rent habere. Ceterum cum ad parentum suorum monumenta ve-
nissent, scituram quemadmodum Scithe preliari solerent. Quo
quidem uno tam pio dicto immanis et barbara gens ab omni
se feritatis discrimine redemit. Prima igitur et op-
tima rerum natura pietatis est magistra, que nullo vocis ministerio
nullo usu litterarum indigens propriis ac tacitis viribus carita-
tem parentum liberorum pectoribus infundit. Quid ergo
doctrina proficit? ut politiora scilicet, non ut meliora fiant
ingenia. Quoniam quidem solida virtus nascitur magis quam fingitur.
Quis enim palustribus vagos et silvarum latebris corpora sua
tegentes immundaque ferarum laniatu pabula mandentes sic
Dario respondere docuit. Illa mutum quoque Cresi filium
loquendi usu defectum ad protegendam patris incolumitatem
ministerio vocis instruxit. Captis enim a Ciro Sardibus
cum unus e numero Persarum ignarus viri in cedem eius concitato
impetu ferretur, velut oblitus quid sibi nascenti fortuna

189b. Modena, Biblioteca Estense, Campori 260 (app.) (γ. O. 5. 9), f. 73r

mano B

quam ipse percitatus quonam modo occidisset ut audivit fortissime pu
gnantem interisse capiti reposuit, numina quibus sacrificabat testatus in
maiorem se ex virtute filii voluptatem quam ex morte amaritudinem sentire.
Alius removisset hostiam abiecisset altaria lacrimis dispersa tura dis
cussisset. Xenophontis corpus pia religione inmobile stetit. et animus in consilio
prudentie stabilis mansit. ac dolori succumbere ipsa clade quam nuntiata erat tristius duxit.

Ne Anaxagore quidem suppressus est. audita namque morte
filii nichil michi inquit inexspectatum aut novum nuntias. Ego enim illum ex
me natum sciebam esse mortalem. Has voces utilissimis preceptis inbuta
virtus mittit. quas si quis efficaciter auribus receperit non ignorabit ita
liberos esse procreandos ut meminerit his a rerum natura et accipiendi
spiritus et reddendi eodem momento temporis leges indici. atque ut mori neminem
solere qui non vixerit, ita ne vivere aliquem posse qui non sit moriturus.

Capitula libri sexti. De Pudicitia. Libere dicta aut
facta. De Severitate. Graviter dicta aut facta. De
Iustitia. De fide publica. De fide uxorum erga
viros suos. De fide servorum erga dominos suos. De
mutatione morum aut fortune. De Pudicitia. I.

Unde te virorum pariter ac feminarum precipu
um firmamentum, pudicitia, invocem? Tu
enim prisca religione consecratos Veste focos in
colis. Tu Capitoline Iunonis pulvinari
bus incubas. Tu Palatii columen augu
stos penates sanctissimumque Iulie genia
lem thorum assidua statione celebras. Tuo
presidio puerilis etatis insignia munita
sunt. Tui numinis respectu sincerus
iuvente flos permanet. Te custode matronalis stola censetur. Ades
igitur et cognosce que fieri ipsa voluisti.

Dux romane pudicitie Lucretia cuius virilis animus maligno erro
re fortune muliebre corpus sortitus est a Sexto Tarquinio regis
superbi filio per vim stuprum pati coacta cum gravissimis verbis iniuriam
suam in concilio necessariorum deplorasset ferro se quod veste tectum

190. Modena, Biblioteca Estense, Campori 1474 (app.) (γ. P. 2. 2), f. 45r

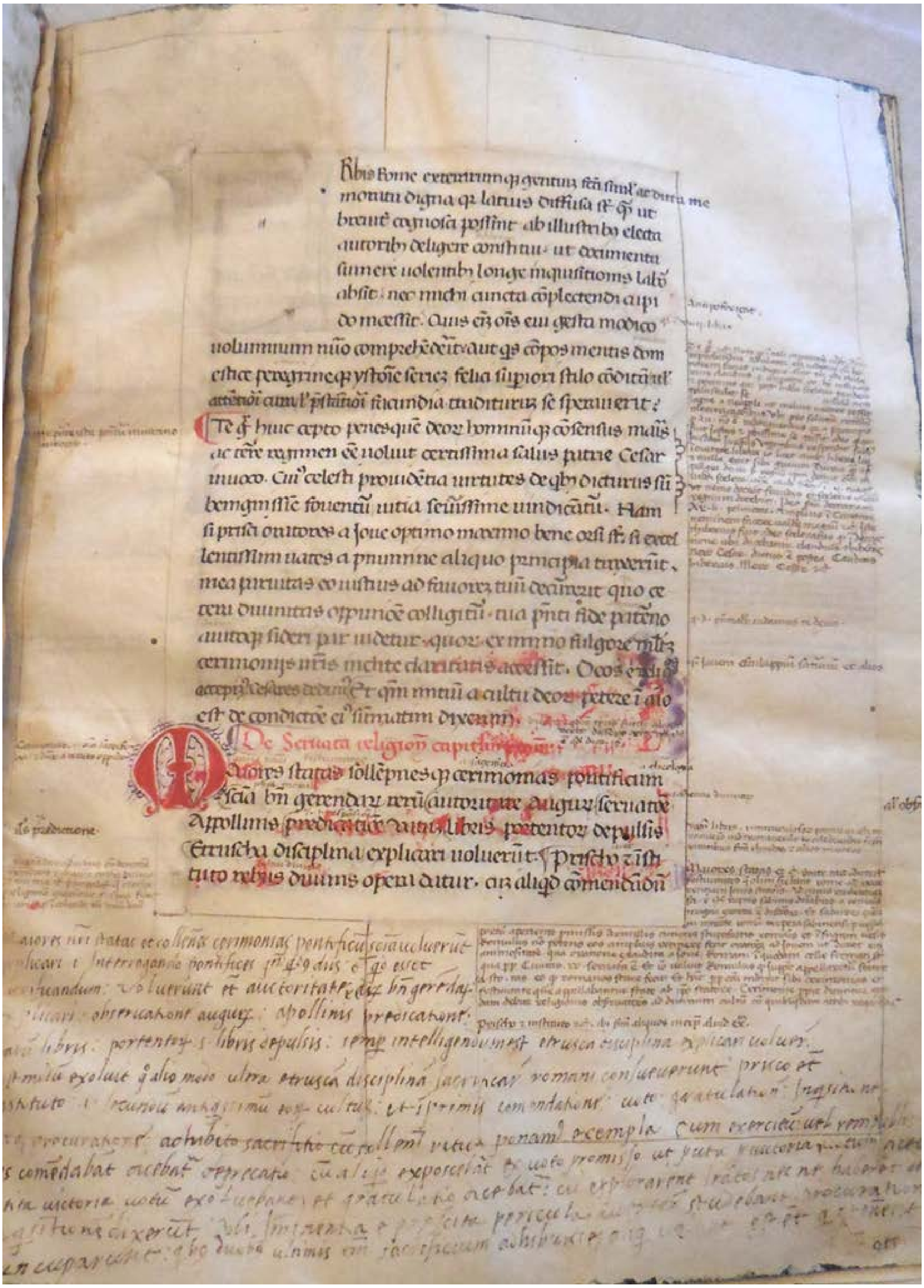

191. Montecassino, Biblioteca dell’Abbazia, Casin. 407 (f. 1r)

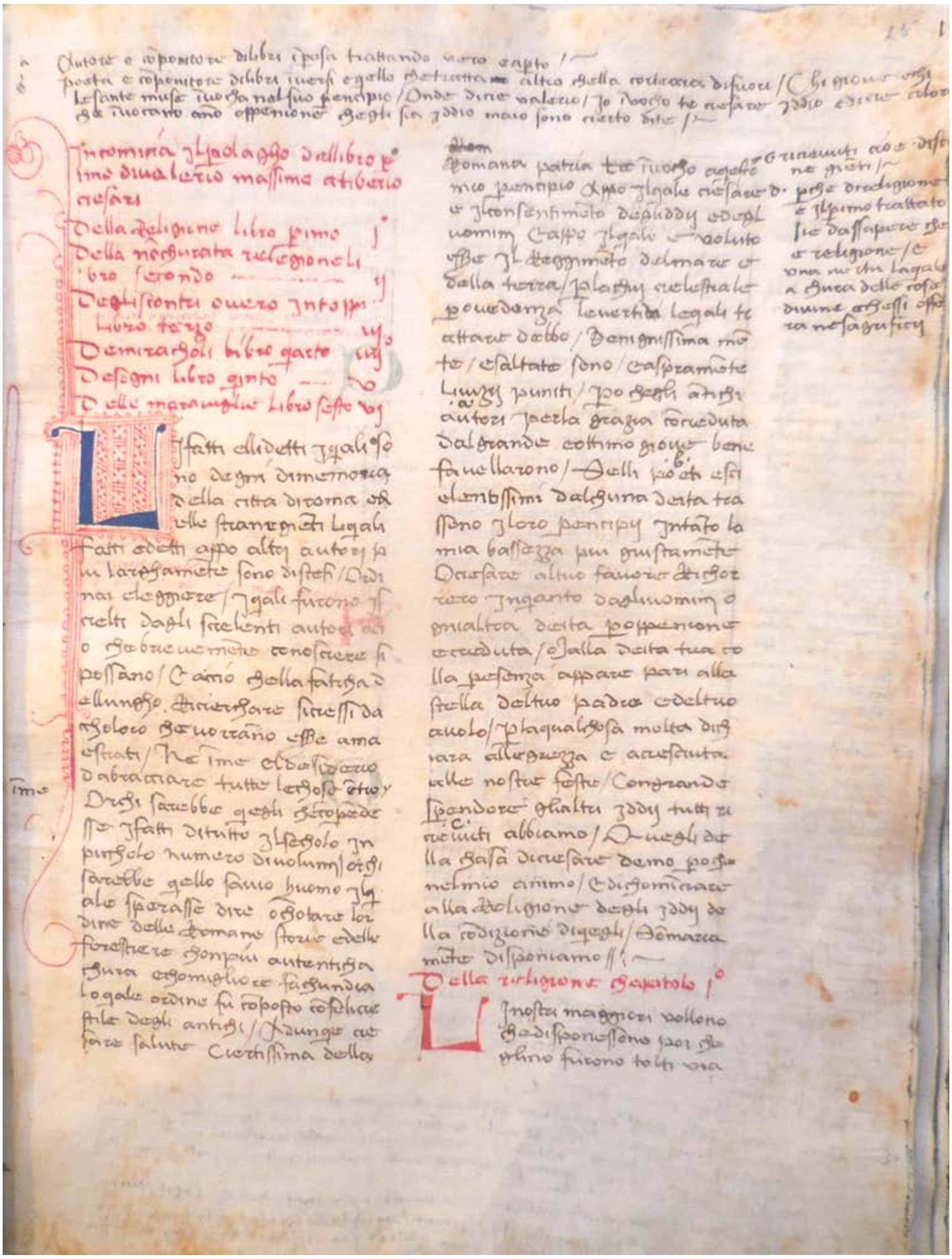

192a. Montecassino, Biblioteca dell’Abbazia, Casin. 671 (pag. 25r)

mano di Nero di Filippo del Nero

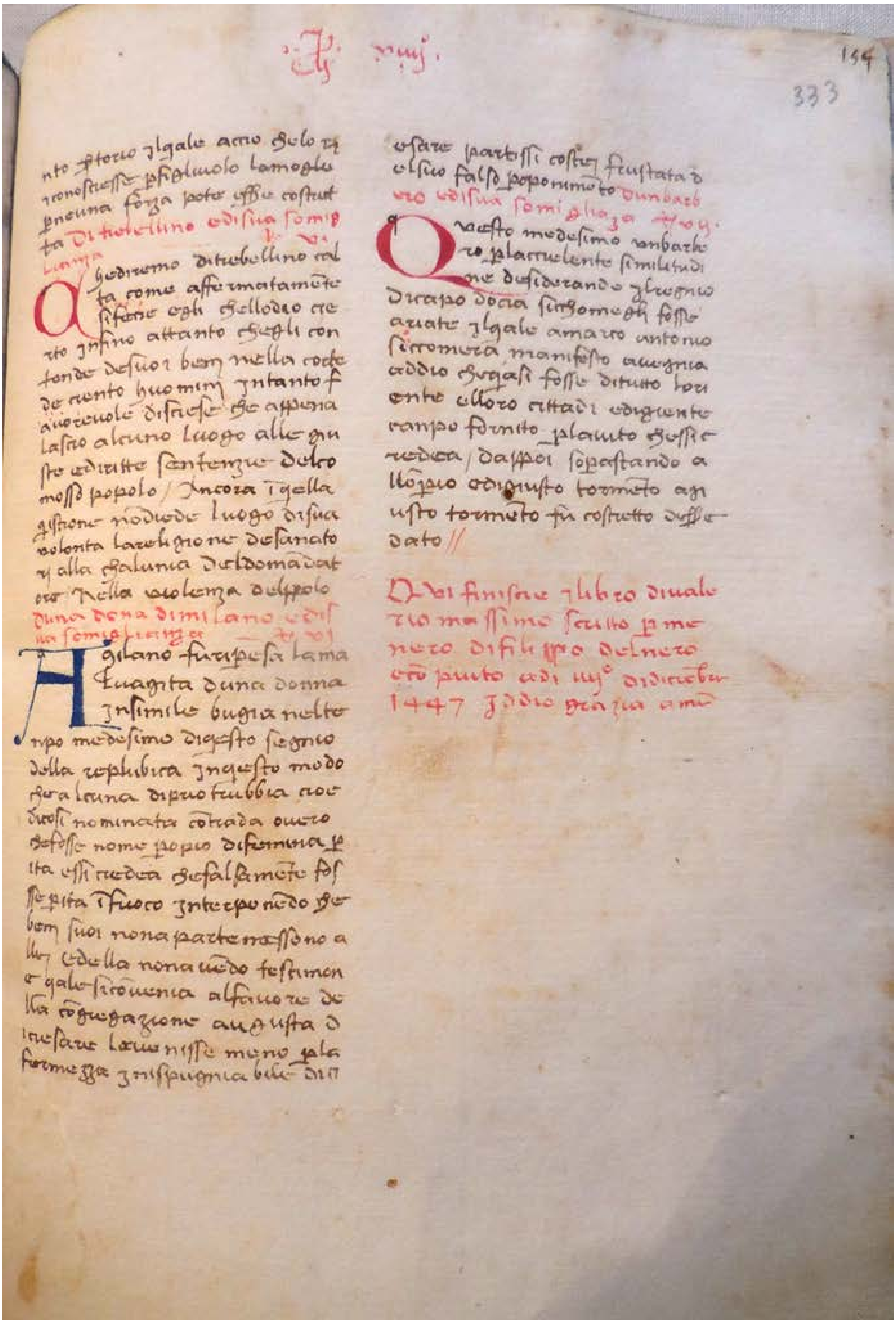

192b. Montecassino, Biblioteca dell’Abbazia, Casin. 671 (pag. 333r)

sottoscrizione di Nero di Filippo del Nero

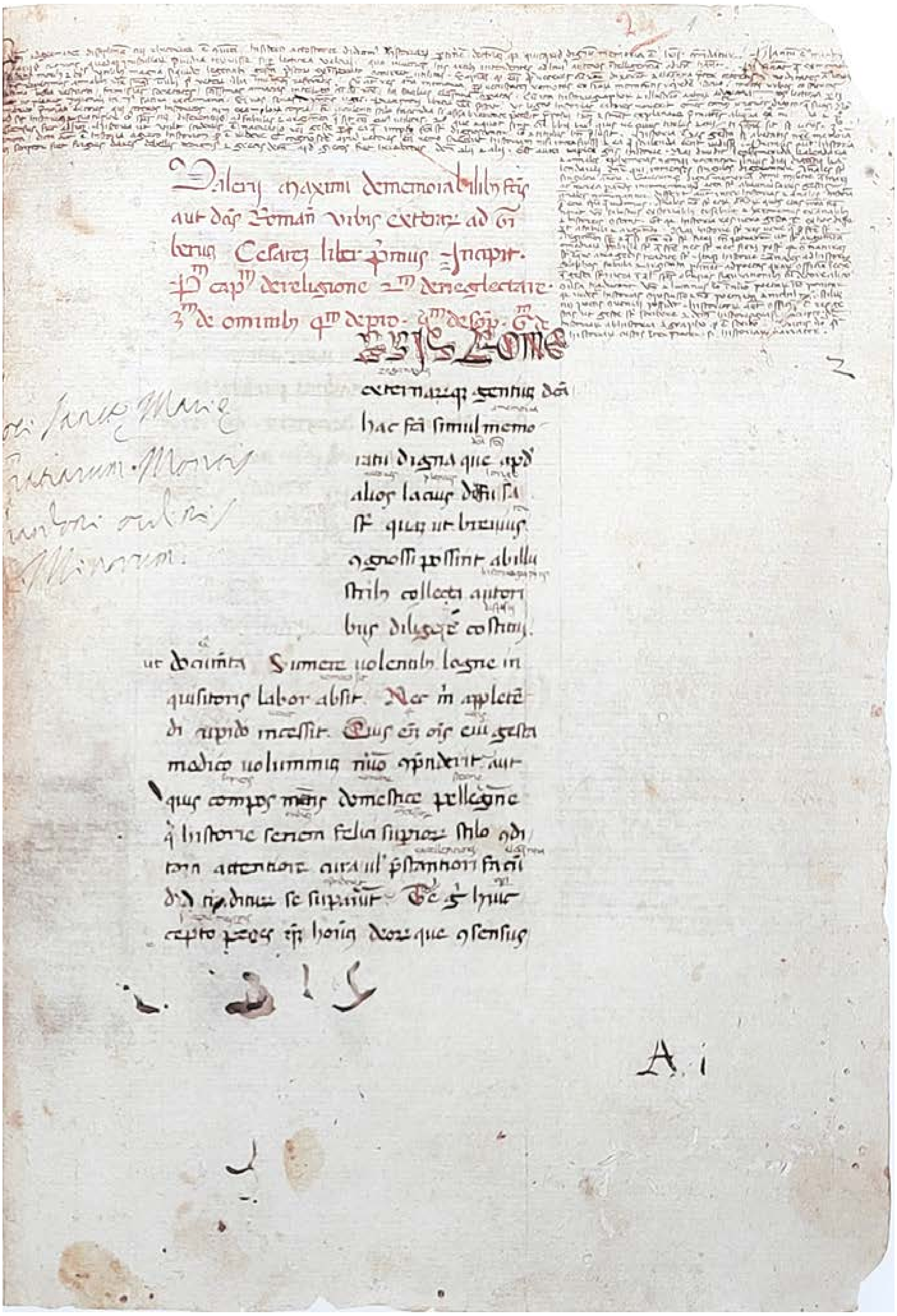

193. Monteprandone, Museo civico (*olim* Biblioteca di San Giacomo del convento di Santa Maria delle Grazie), 24 (f. 1r)

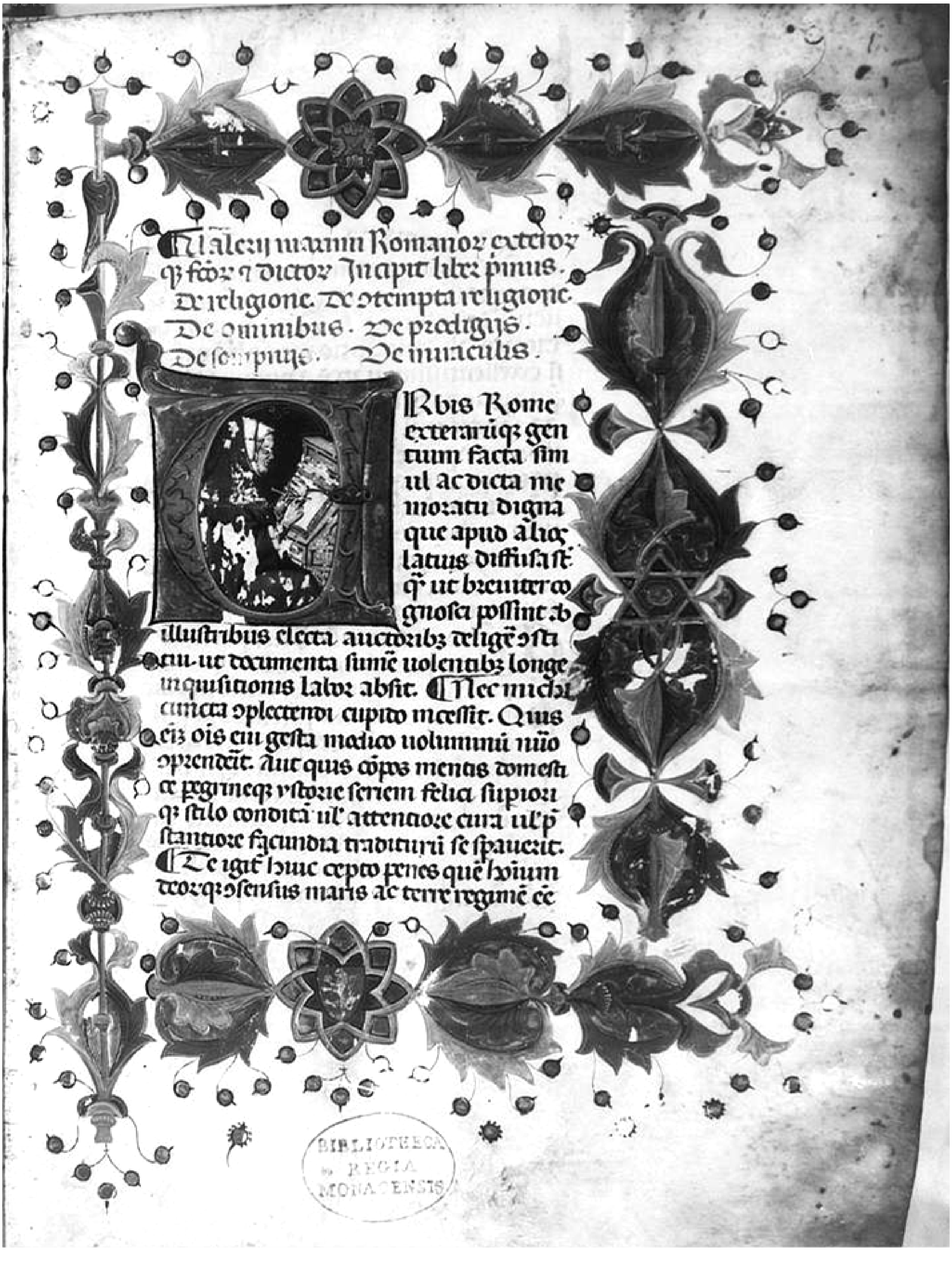

194a. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 248 (f. 1r)

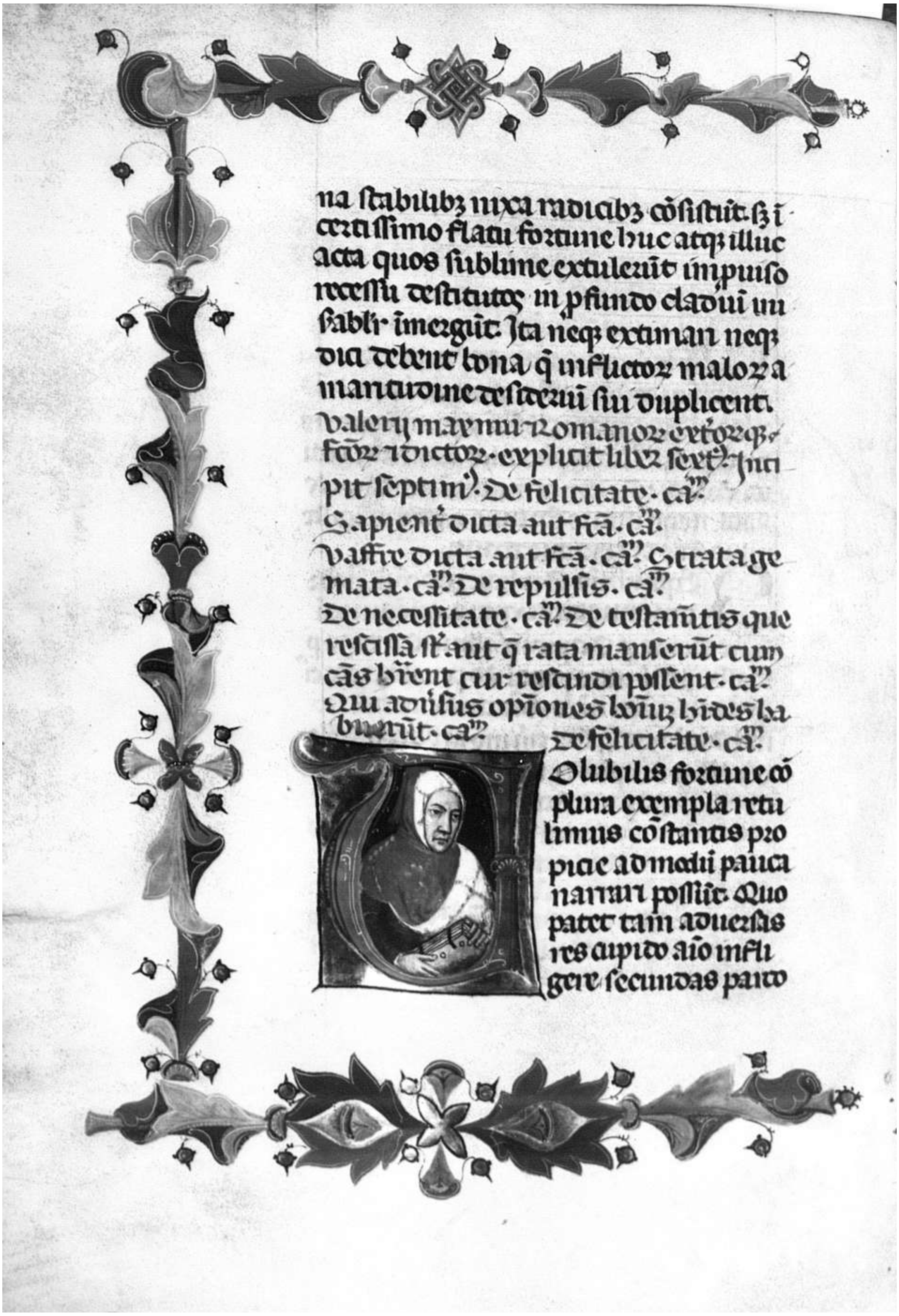

194b. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 248 (f. 185v)

Valerii maximi factorum et dictorum memorabilium Liber primus incipit feliciter. Prologus.

Urbis rome et exterarumque gentium facta simul et dicta memoratu digna que apud alios latius diffusa sunt quam ut breviter cognosci possint ab illustribus electa auctoribus deligere constitui. Ut documenta sumere volentibus longe inquisitionis labor absit. Nec michi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit, aut quis compos mentis domestice peregrineque historie seriem felici superiorum stilo conditam vel attentiore cura vel prestantiori facundia se traditurum speraverit. Te igitur huic cepto penes quem deorum hominumque consensus maris ac terre regimen esse voluit, certissima salus patrie Cesar invoco. Cuius celesti providentia virtutes de quibus dicturus sum benignissime foventur, vitia severissime vindicantur. Nam si prisci oratores a Iove optimo maximo bene orsi sunt, si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt, mea parvitas eo iustius ad favorem tuum decucurrerit, quo cetera divinitas opinione colligitur, tua presenti paterno avitoque sideri par videtur. Quorum eximio fulgore multum ceremoniis nostris inclite alacritatis accessit. Reliquos enim deos accepimus, cesares dedimus. Et quoniam initium a cultu deorum petere in animo est, de condicione eius summatim disseram. Rubrice libri primi.

De religione primum capitulum.
De neglecta religione secundum capitulum.
De simulata religione tercium capitulum.
De auspiciis quartum capitulum.
De hominibus quintum capitulum.
De prodigiis sextum capitulum.
De somniis septimum capitulum.
De miraculis octavum capitulum.

De religione capitulum primum.

Maiores nostri statutas sollempnesque ceremonias pontificum scientia, bene gerendarum rerum auctoritate augurum observatione, Apollinis predicatione vatum libris, portentorum depulsiones etrusca disciplina explicari voluerunt. Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur, cum aliquid commendandum est precatione, cum exposcendum voto, cum solvendum gratulatione, cum inquirendum vel extis vel sortibus impetrito, cum sollemni ritu peragendum sacrificio, quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur.

Tantum autem studium antiquis non solum servande sed etiam amplificande religionis fuit, ut florentissima tunc et opulentissima civitate decem principum filii senatus consulto singulis etrurie populis percipiende sacrorum disciplina gratia traderentur.

Cererique, quam more greco venerari instituerant, sacerdotem ab Auelia, cum id oppidum nondum civitatis accepisset nomen, calcitrariam peterent. Vel ut alii dicunt Caliphenam, ne dee vetustis ritibus perita deesset antistes. Cuius cum in urbe pulcerrimum templum haberent, greco ritu monitu sibillinis libris ut vetustissimam cererem placarent, Hennam, quoniam sacra eius inde orta credebant, XV viros ad eam propiciandam miserunt.

Item matri deum sepe numero imperatores nostri compotes victoriarum suscepta vota persolventem profecti sol

195. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 1 (f. 1r)

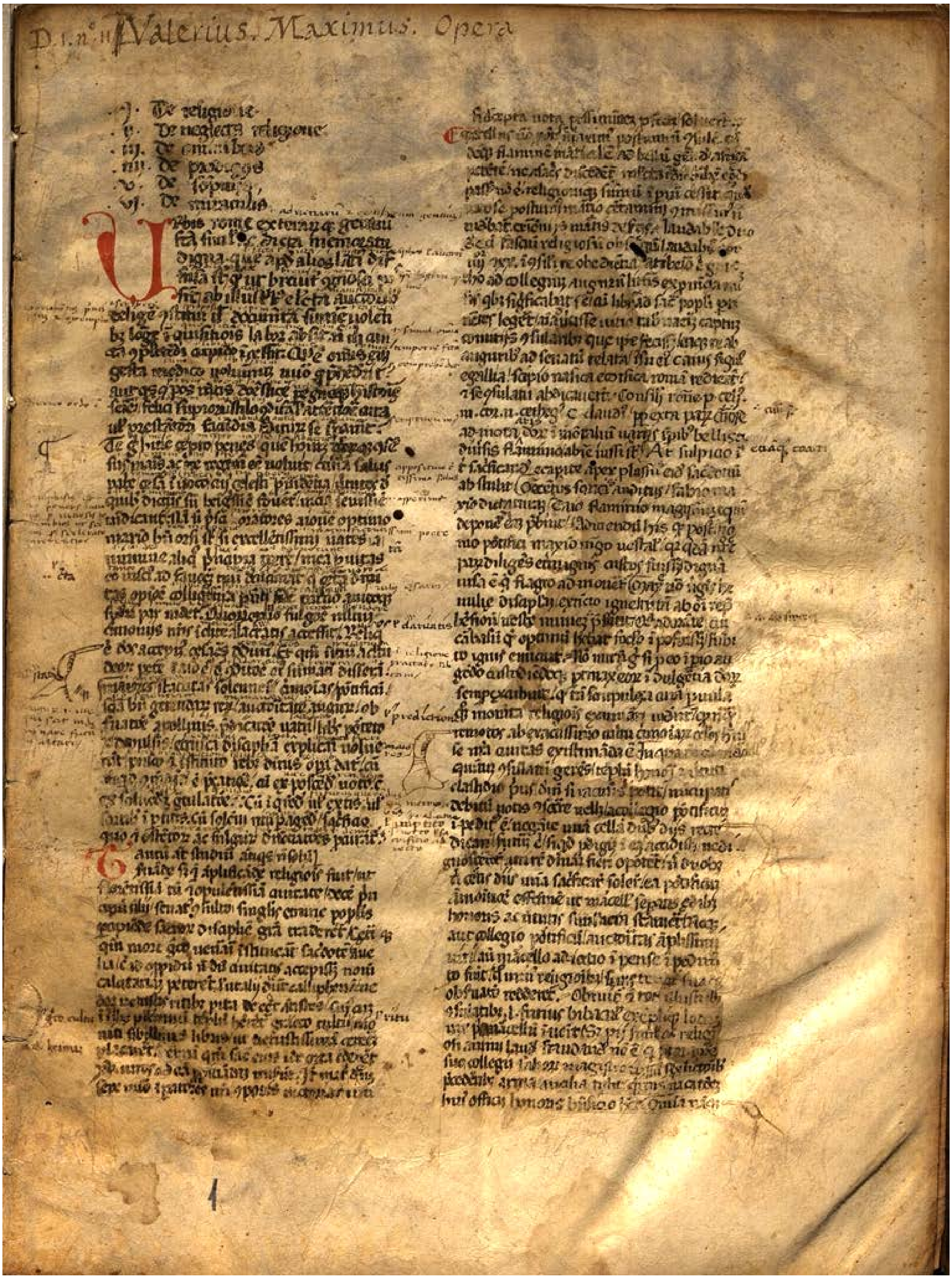

196. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 2 (f. 1r)

197. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 3 (f. 1r)

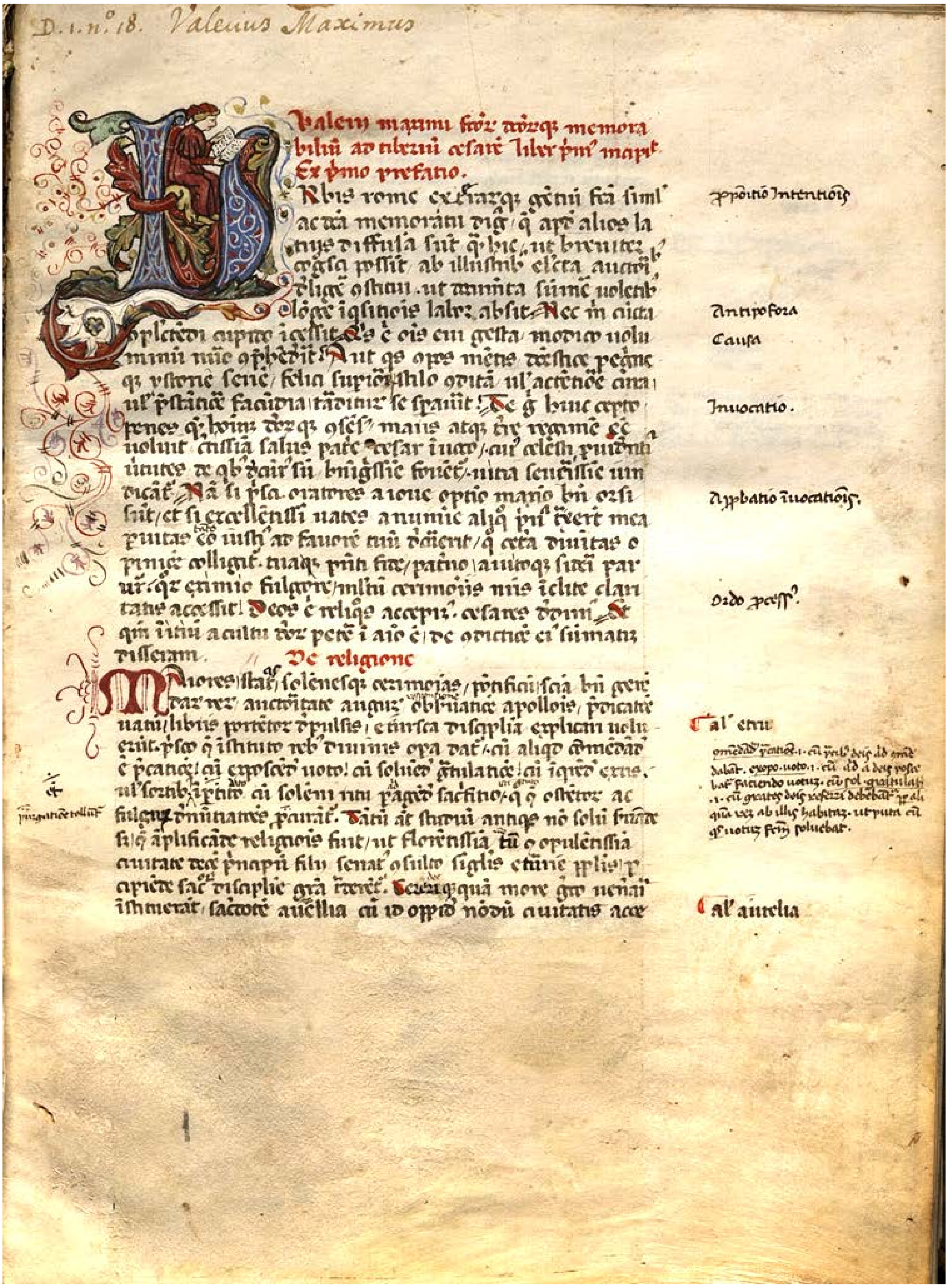

198. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 4 (f. 1r)

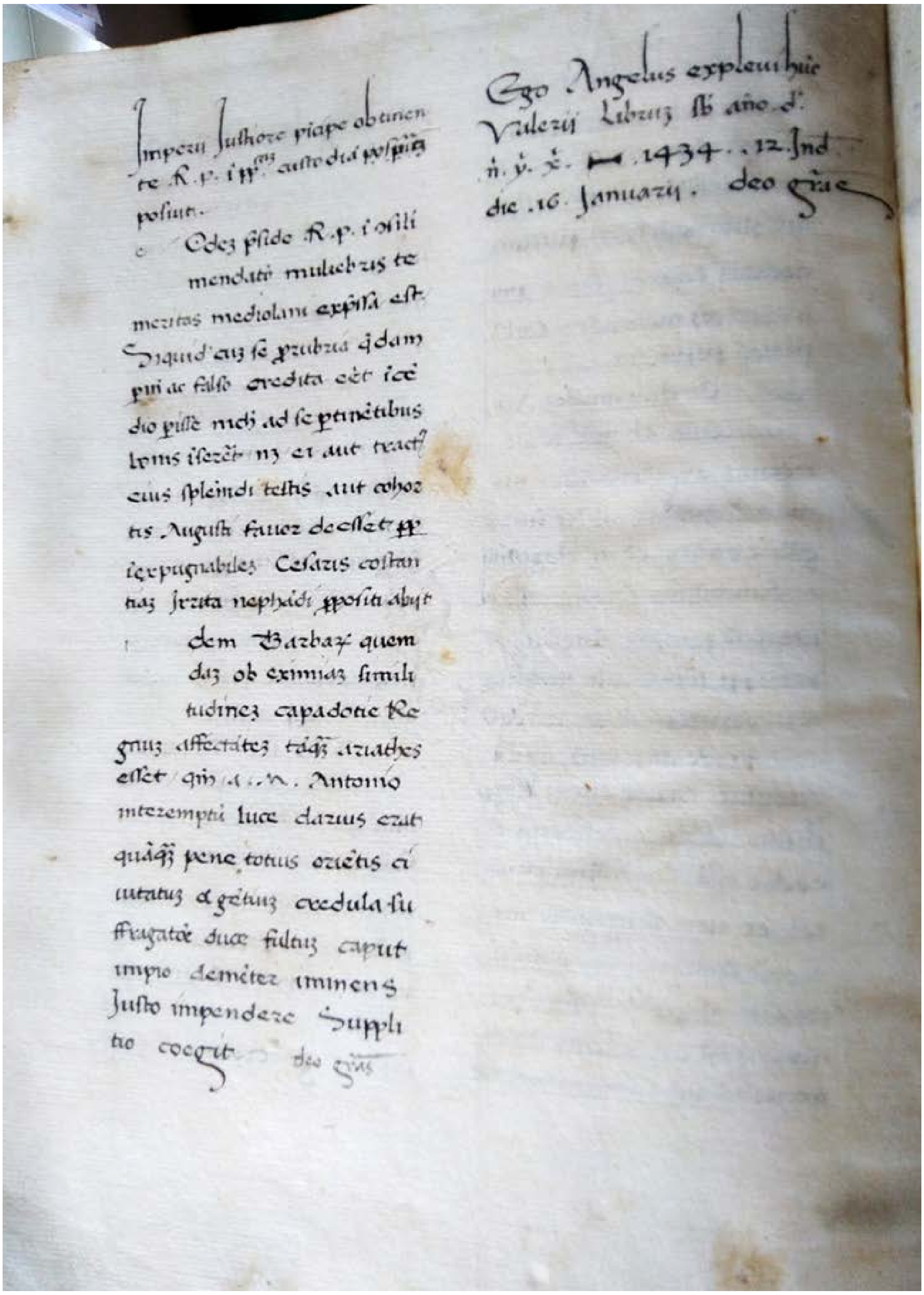

199. Napoli, Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 5 (f. 180v)

sottoscrizione della mano B

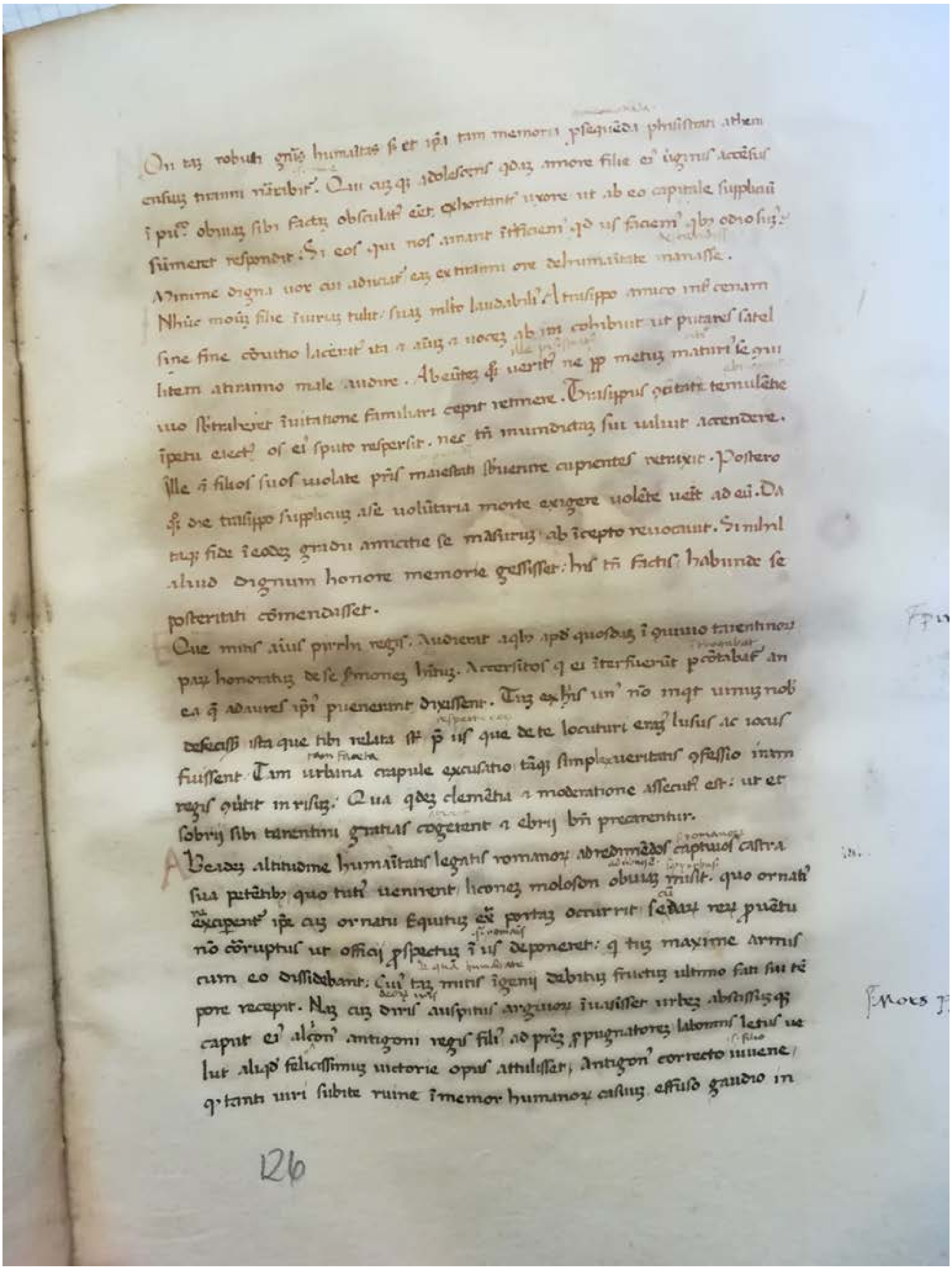

200. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 6 (f. 126r)

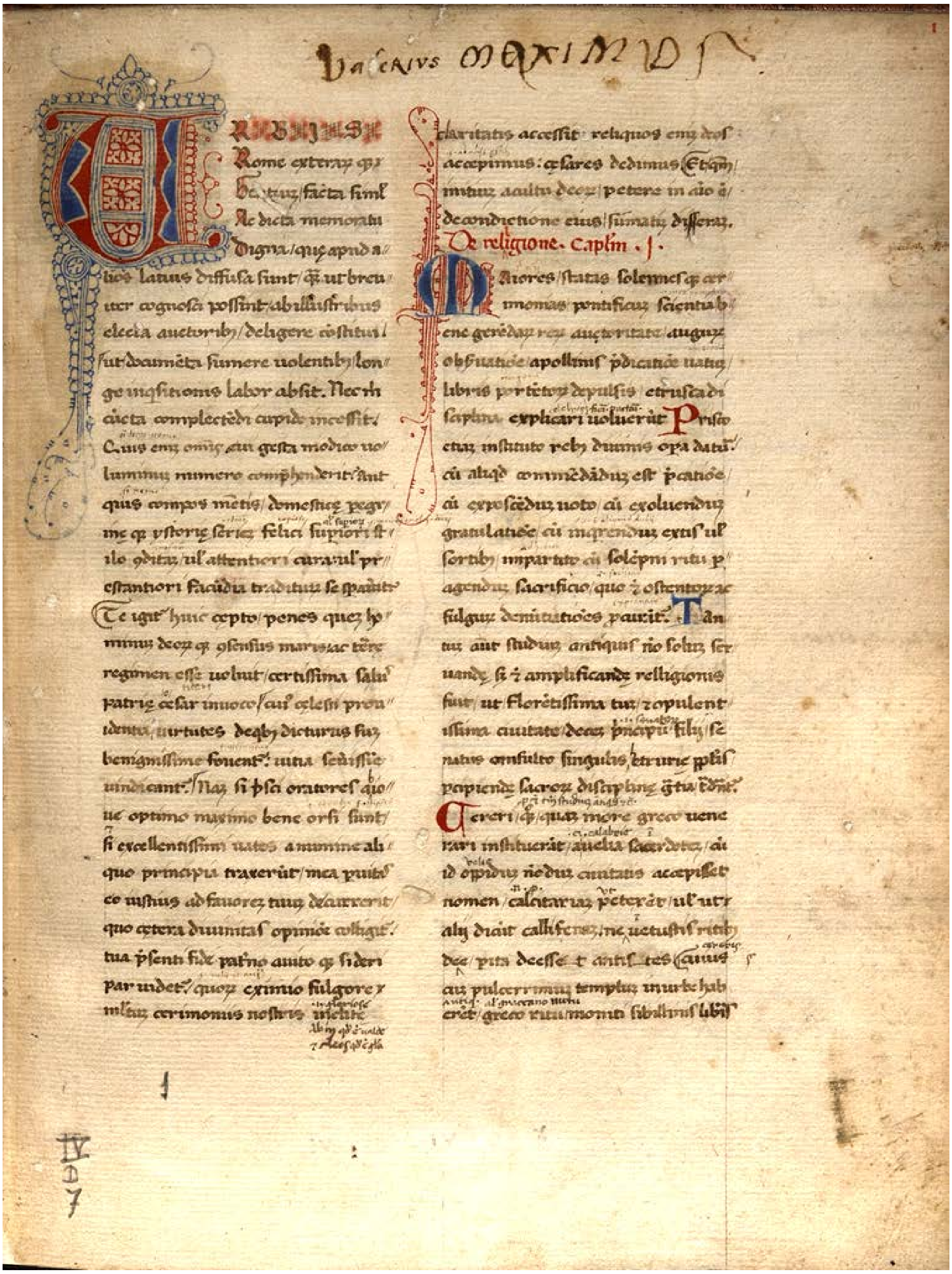

Valerius Maximus

Urbis Rome exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna, que apud alios latius diffusa sunt quam ut breviter cognosci possint, ab illustribus electa auctoribus deligere constitui, ut documenta sumere volentibus longe inquisitionis labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit, aut quis compos mentis domestice peregrineque historie seriem felici superiorum stilo conditam vel attentiore cura vel prestantiori facundia traditurum se speraverit? Te igitur huic cepto, penes quem hominum deorumque consensus maris ac terre regimen esse voluit, certissima salus patrie cesar invoco, cuius celesti providentia virtutes de quibus dicturus sum benignissime foventur, vitia severissime vindicantur. Nam si prisci oratores ab Iove optimo maximo bene orsi sunt, si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt, mea parvitas eo iustius ad favorem tuum decurrerit, quo cetera divinitas opinione colligitur, tua presenti fide paterno avitoque sideri par videtur, quorum eximio fulgore multum cerimoniis nostris inclite claritatis accessit: reliquos enim deos accepimus, cesares dedimus. Et quoniam initium cultu deorum petere in animo est, de condicione eius summatim disseram.

De religione. Capitulum .i.

Maiores statas sollemnesque cerimonias pontificum scientia, bene gerendarum rerum auctoritate augurum observatione, Apollinis predictiones vatum libris, portentorum depulsiones Etrusca disciplina explicari voluerunt. Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur, cum aliquid commendandum est precatione, cum exposcendum voto, cum exsolvendum gratulatione, cum inquirendum vel extis vel sortibus impetrito, cum sollemni ritu peragendum sacrificio, quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur. Tantum autem studium antiquis non solum servande sed etiam amplificande religionis fuit, ut florentissima tum et opulentissima civitate decem principum filii senatus consulto singulis Etrurie populis percipiende sacrorum discipline gratia traderentur. Cereri quoque, quam more greco venerari instituerant, a Velia sacerdotem, cum id oppidum nondum civitatis accepisset nomen, Calcitanam petierunt, vel ut alii dicunt Calliferam, ne vetustis ritibus dee perita deesset antistes. Cuius cum pulcherrimum templum in urbe haberent, greco ritu monitu Sibillinis libris

IV D 7

201a. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 7 (f. 1r)

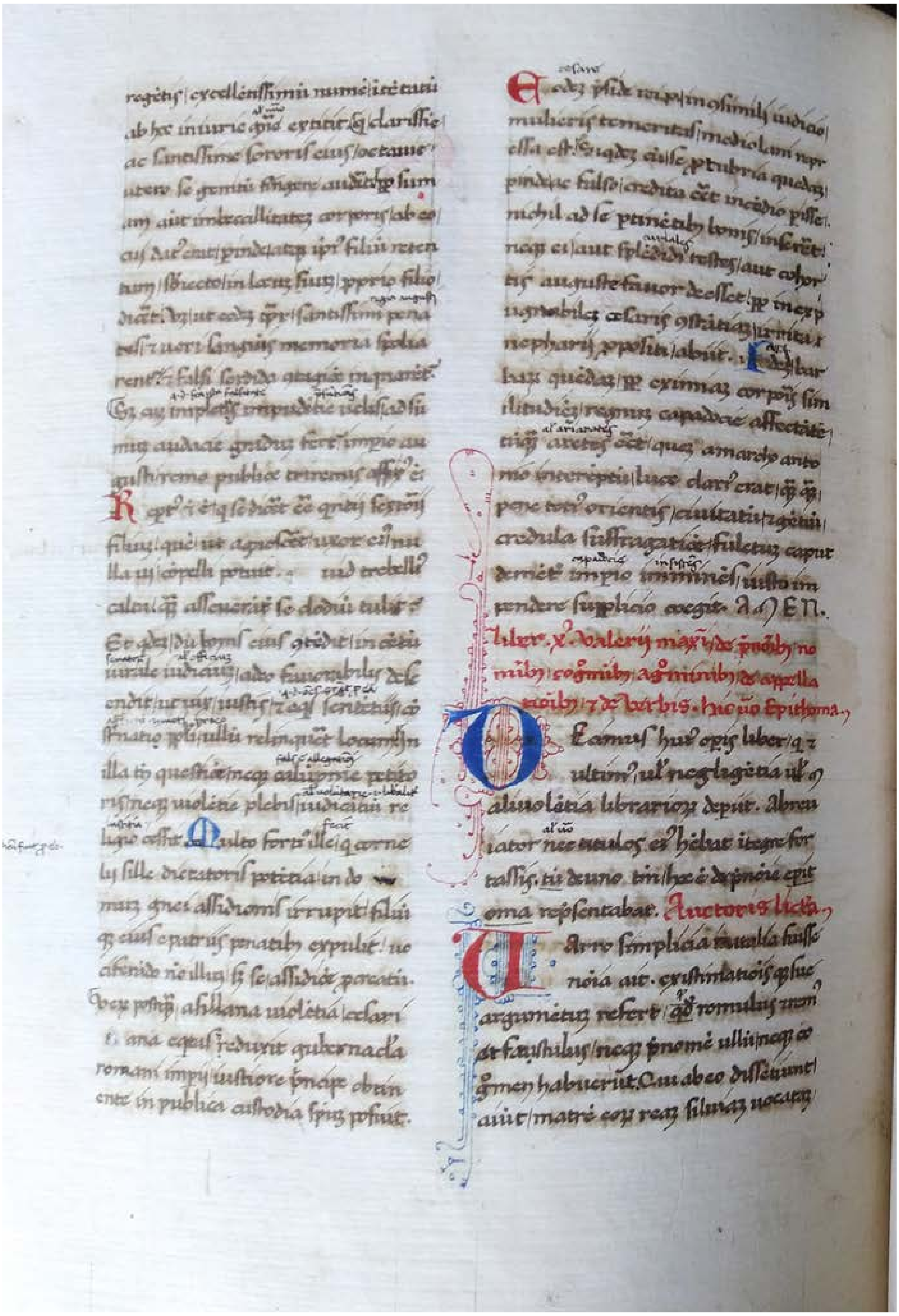

201b. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 7 (f. 117v)

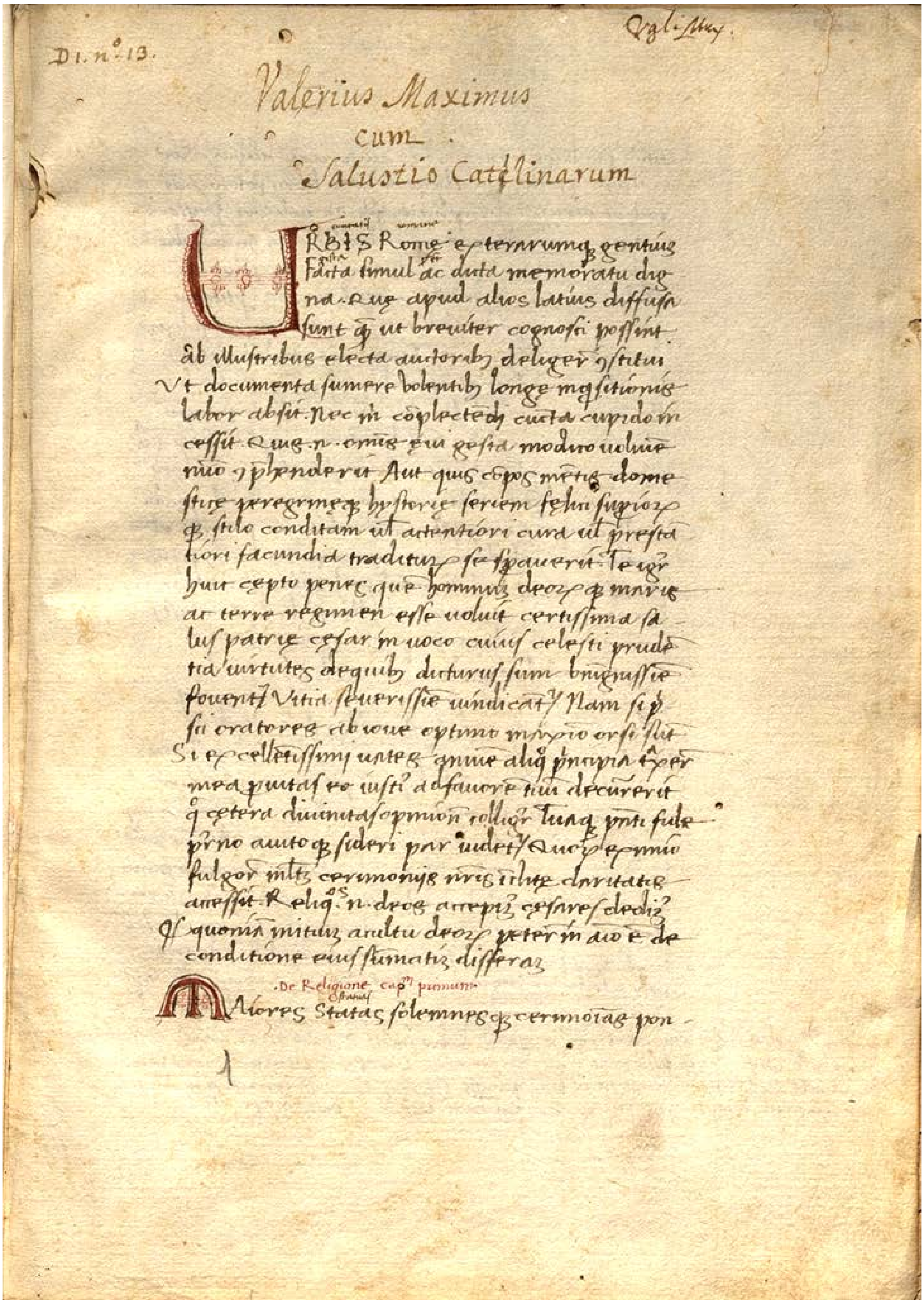

202. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 8 (f. 1r)

Ioannis Gaddi
Valerii Maximi Romanorum exterorumque
factorum et dictorum incipit liber primus
De Religione capitolum primum
De Contempta religione Capitolum secundum
De Ominibus capitulum tertium
De prodigiis Capitulum quartum
De Somniis capitulum quintum
De miraculis capitulum VI
Urbis Rome
exterarumque gentium facta simul
ac dicta memoratu digna que
apud alios latius diffusa sunt
quam ut breviter cognosci possint
ab illustribus electa auctoribus
digerere constitui. Ut documenta
sumere volentibus longe in-
quisitionis labor absit. Nec mihi
cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim
omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit?
Aut quis compos mentis domestice peregrineque
hystorie seriem felici superiorum stilo conditam vel at-
tentiore cura vel prestantiore facundia traditurum se sp-
eraverit? Te igitur huic cepto penes quem hominum
deorumque consensus maris ac terre regimen esse voluit cer-
tissima salus patrie Cesar invoco. Cuius celesti provi-
dentia virtutes de quibus dicturus sum benignissime fovent
vitia severissime vindicantur. Nam si prisci oratores
ab Jove optimo maximo bene orsi sunt si excellentissi-
mi vates a Numine aliquo principia traxerunt mea parvi-
tas eo iustius ad favorem tuum decucurrerit quo cetera divi-
nitas oppinione colligitur tua presenti fide paterno avitoque

203. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 9 (f. 2r)

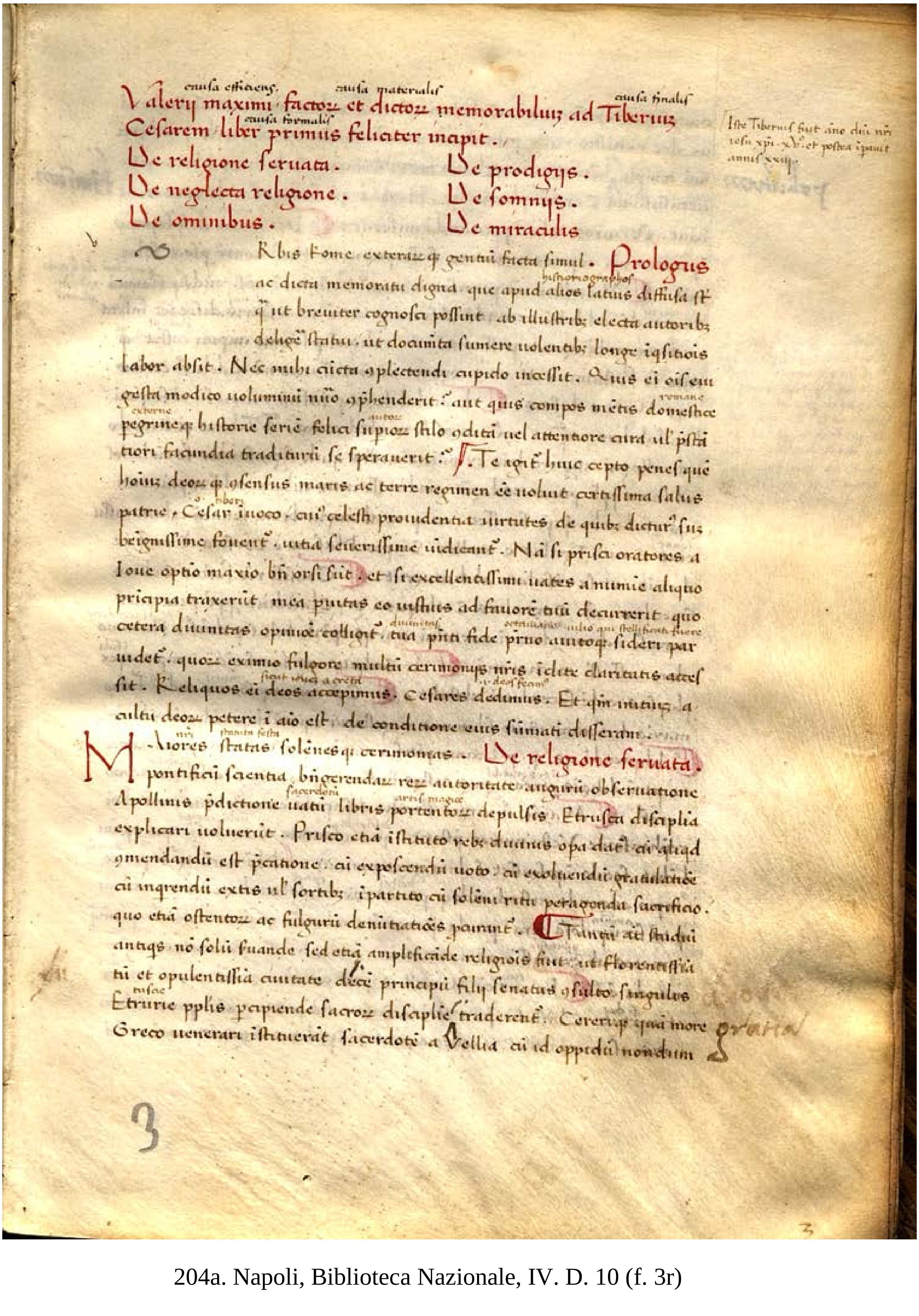
Valerij maximi factorum et dictorum memorabilium ad Tiberium
Cesarem liber primus feliciter incipit.
De religione seruata.
De neglecta religione.
De ominibus.
De prodigijs.
De somnijs.
De miraculis
Urbis Rome exterarumque gentium facta simul. Prologus
ac dicta memoratu digna que apud alios latius diffusa sunt
quam ut breuiter cognosci possint ab illustribus electa autoribus
deligere statui. ut documenta sumere uolentibus longe inquisitionis
labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnem
gesta modico uoluminum numero comprehenderit? aut quis compos mentis domestice
peregrineque historie seriem felici superiorum stilo conditam uel attentiore cura uel prestan-
tiori facundia traditurum se sperauerit? Te igitur huic cepto penes quem
hominum deorumque consensus maris ac terre regimen esse uoluit certissima salus
patrie, Cesar inuoco. cuius celesti prouidentia uirtutes de quibus dicturus sum
benignissime fouentur. uitia seuerissime uindicantur. Nam si prisci oratores a
Ioue optimo maximo bene orsi sunt. et si excellentissimi uates a numine aliquo
principia traxerunt mea paruitas eo iustius ad fauorem tuum decurrerit quo
cetera diuinitas opinione colligitur. tua presenti fide paterno auitoque sideri par
uidetur. quorum eximio fulgore multum cerimonijs nostris inclite claritatis accessit.
sit. Reliquos enim deos accepimus. Cesares dedimus. Et quoniam initium a
cultu deorum petere in animo est de conditione eius summatim disseram.
Maiores statas sollemnesque cerimonias De religione seruata.
pontificum scientia bene gerendarum rerum auctoritate augurum obseruatione
Apollinis predictione uatum libris portentorum depulsis Etrusca disciplina
explicari uoluerunt. Prisco etiam instituto rebus diuinis opera datur cum aliquid
commendandum est precatione. cum exposcendum uoto. cum exsoluendum gratulatione.
cum inquirendum extis uel sortibus. impetrito cum sollemni ritu peragendum sacrificio.
quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur. Tantum autem studium
antiquis non solum seruande sed etiam amplificande religionis fuit. ut florentissima
tum et opulentissima ciuitate decem principum filij senatus consulto singulis
Etrurie populis percipiende sacrorum discipline traderentur. Cereremque quam more
Greco uenerari instituerat sacerdotem a Uellia cum id oppidum nondum
3

204a. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 10 (f. 3r)

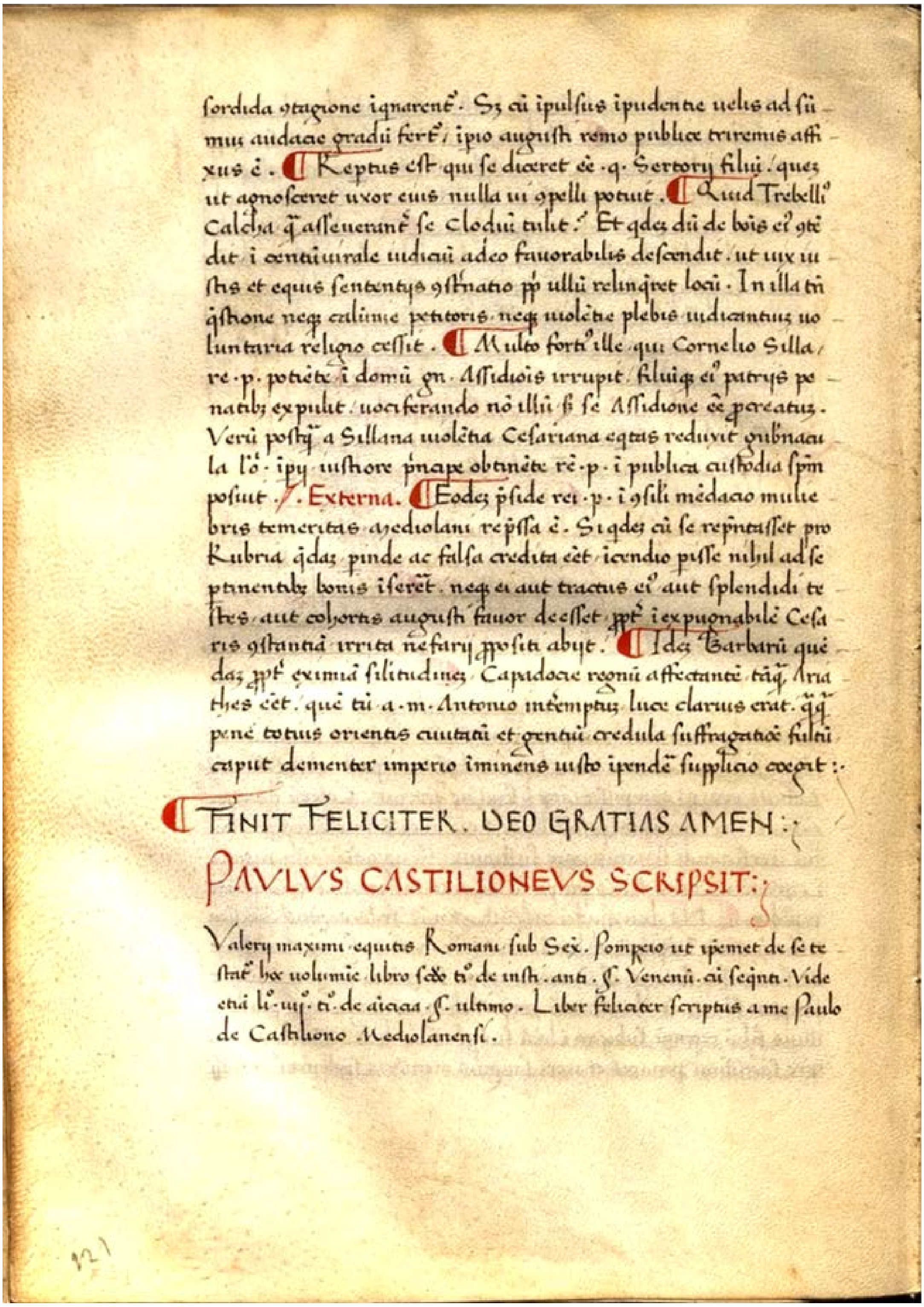

sordida ꝯtagione ignarent. Sꝫ cū ipulsus ipudentie uelis ad sū
mu audacie gradū fert, ipso augusto remo publice triremis affi
xus ē. Receptus est qui se diceret ēē .q. Sertorii filiū. quē
ut agnosceret uxor eius nulla ui ꝯpelli potuit. Quid Trebelli⁹
Calcha q̄ asseuerant̄ se Clodiū tulit. Et qdē dū de bōis ei⁹ ꝯtē
dit i centūuirale iudiciū adeo fauorabilis descendit. ut uix iu
stis et equis sententiis ꝯstinatio pp̄ ullū relinqret locū. In illa tn̄
q̄stione neqꝫ calūnie petitoris. neqꝫ uiolētie plebis iudicantiū uo
luntaria religio cessit. Multo forti⁹ ille qui Cornelio Silla
re.p. potiēte i domū gn. Assidiōis irrupit. filiūqꝫ ei⁹ patriis pe
natibꝫ expulit. uociferando nō illū s̄ se Assidione ēē procreatū.
Verū postq̄ a Sillana uiolētia Cesariana eqtas reduxit gubnacu
la l'ō. ipi⁹ iustiore pncipe obtinēte rē.p. i publica custodia spm
posuit. Externa. Eodē psīde rei.p. i ꝯsili mēdacio mulie
bris temeritas Mediolani repssa ē. Siqdē cū se repntasset pro
Rubria qdā pinde ac falsa credita eēt icendio pisse nihil ad se
ptinentibꝫ bonis iserēt. neqꝫ ei aut tractus ei⁹ aut splendidi te
stes aut cohortis augusti fauor deesset. ppt̄ iexpugnabilē Cesa
ris ꝯstantiā irrita nefarii ppositi abiit. Idē Barbarū quē
dā ppt̄ eximiā silitudinē Capadocie regnū affectantē tāq̄ Aria
thes eēt. quē tn̄ a.m. Antonio interēptū luce clarius erat. q̄q̄
pene totius orientis ciuitatū et gentiū credula suffragatiōe fulti
caput dementer imperio iminens iusto ipendē supplicio coegit:.

FINIT FELICITER. DEO GRATIAS AMEN:.

PAULUS CASTILIONEUS SCRIPSIT:.

Valerii maximi equitis Romani sub Sex. Pompeio ut ipsemet de se te
stat̄ hoc uolumie libro sexto ti⁹ de insti. anti. ꝯ. Veneni. cū seqnti. Vide
etiā li. iiii. ti. de ciuica ꝯ. ultimo. Liber feliciter scriptus a me Paulo
de Castiliono Mediolanensi.

204b. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 10 (f. 123v)

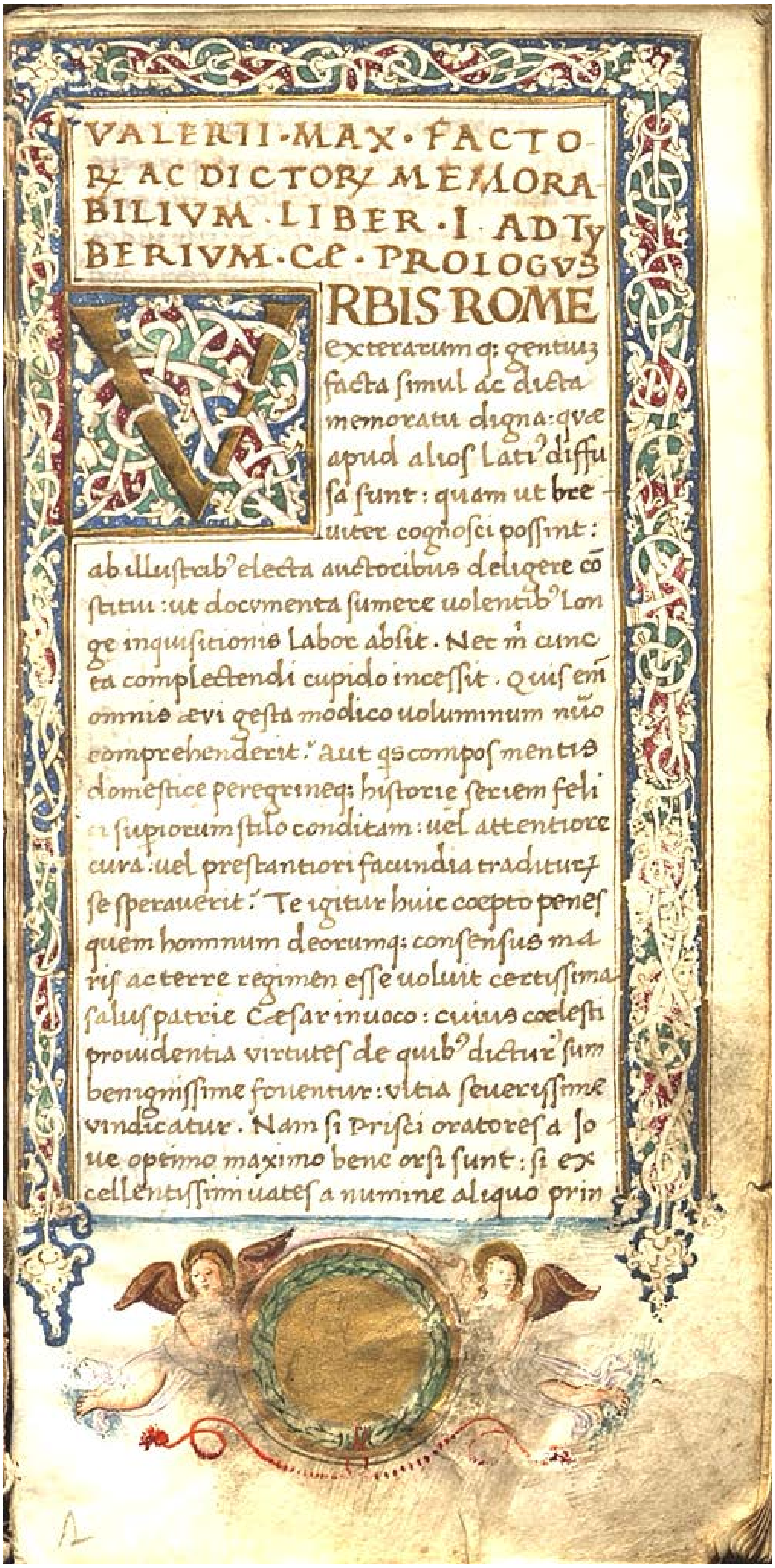
VALERII·MAX·FACTO
RV AC DICTORV MEMORA
BILIVM·LIBER·I·AD TY
BERIVM·CE·PROLOGVS
VRBIS ROME
exterarumq; gentiuz
facta simul ac dicta
memoratu digna: quæ
apud alios latius diffu
sa sunt: quam ut bre
uiter cognosci possint:
ab illustribus electa auctoribus deligere cō
stitui: ut documenta sumere uolentibus lon
ge inquisitionis labor absit. Nec mī cunc
ta complectendi cupido incessit. Quis enī
omnis æui gesta modico uoluminum nūo
comprehenderit. aut qs compos mentis
domestice peregrineq; historie seriem feli
ci superiorum stilo conditam: uel attentiore
cura: uel prestantiori facundia traditurum
se sperauerit. Te igitur huic coepto penes
quem hominum deorumq; consensus ma
ris ac terre regimen esse uoluit certissima
salus patrie Cæsar inuoco: cuius coelesti
prouidentia virtutes de quibus dicturus sum
benignissime fouentur: vitia seuerissime
vindicatur. Nam si Prisci oratores a Io
ue optimo maximo bene orsi sunt: si ex
cellentissimi uates a numine aliquo prin

205a. Napoli, Biblioteca Nazionale, XIV. C. 24 (f. 1r)

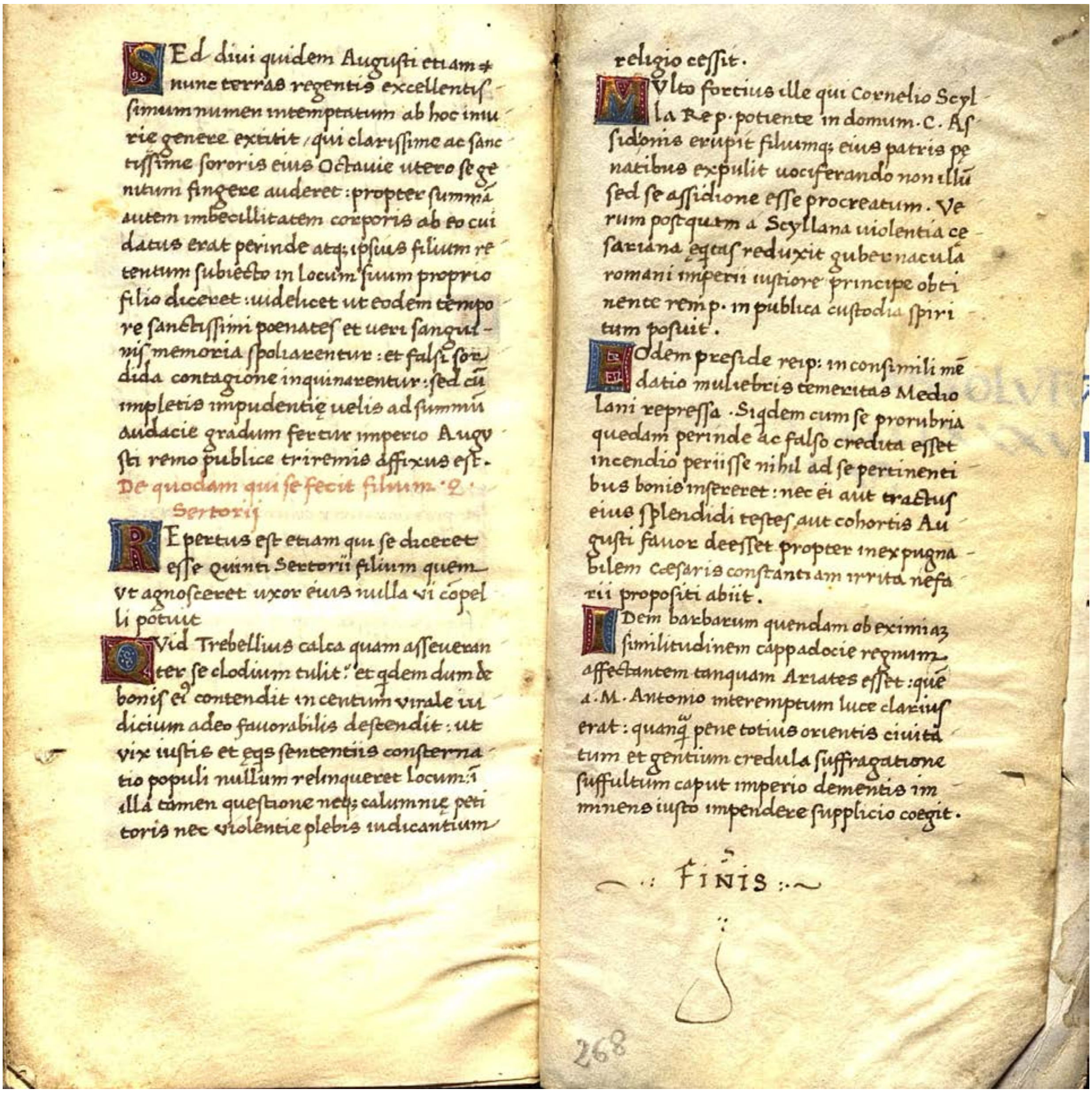
SEd diui quidem Augusti etiam ⁊
nunc terras regentis excellentis
simum numen intemptatum ab hoc inu
rie genere extitit, qui clarissime ac sanc
tissime sororis eius Octauie utero se ge
nitum fingere auderet: propter summã
autem imbecillitatem corporis ab eo cui
datus erat perinde atq; ipsius filium re
tentum subiecto in locum suum proprio
filio diceret: uidelicet ut eodem tempo
re sanctissimi poenates et ueri sangui
nis memoria spoliarentur: et falsi sor
dida contagione inquinarentur: sed cũ
impletis impudentię uelis ad summũ
audacie gradum fertur imperio Augu
sti remo publice triremis affixus est.
De quodam qui se fecit filium .Q.
Sertorij
REpertus est etiam qui se diceret
esse Quinti Sertorii filium quem
ut agnosceret uxor eius nulla vi cõpel
li potuit
QVid Trebellius calea quam asseueran
ter se clodium tulit: et qdem dum de
bonis eĩ contendit in centum virale iu
dicium adeo fauorabilis descendit: ut
vix iustis et eqs sententiis consterna
tio populi nullum relinqueret locum: i
illa tamen questione neq; calumnię peti
toris nec violentie plebis iudicantium
religio cessit.
MVlto fortius ille qui Cornelio Scyl
la Rep. potiente in domum .C. As
sidonis erupit filiumq; eius patris pe
natibus expulit uociferando non illũ
sed se assidione esse procreatum. Ve
rum postquam a Scyllana uiolentia ce
sariana equas reduxit gubernacula
romani imperii iustiore principe obti
nente remp. in publica custodia spiri
tum posuit.
EOdem preside reip: in consimili mẽ
datio muliebris temeritas Medio
lani repressa. Siqdem cum se prorubria
quedam perinde ac falso credita esset
incendio periisse nihil ad se pertinenti
bus bonis insereret: nec ei aut tractus
eius splendidi testes aut cohortis Au
gusti fauor deesset propter inexpugna
bilem cesaris constantiam irrita nefa
rii propositi abiit.
IDem barbarum quendam ob eximiam
similitudinem cappadocie regnum
affectantem tanquam Ariates esset: quẽ
a .M. Antonio interemptum luce clarius
erat: quamquam pene totius orientis ciuitã
tum et gentium credula suffragatione
suffultum caput imperio dementis im
minens iusto impendere supplicio coegit.

FINIS

268

205b. Napoli, Biblioteca Nazionale, XIV. C. 24 (ff. 267v-268r)

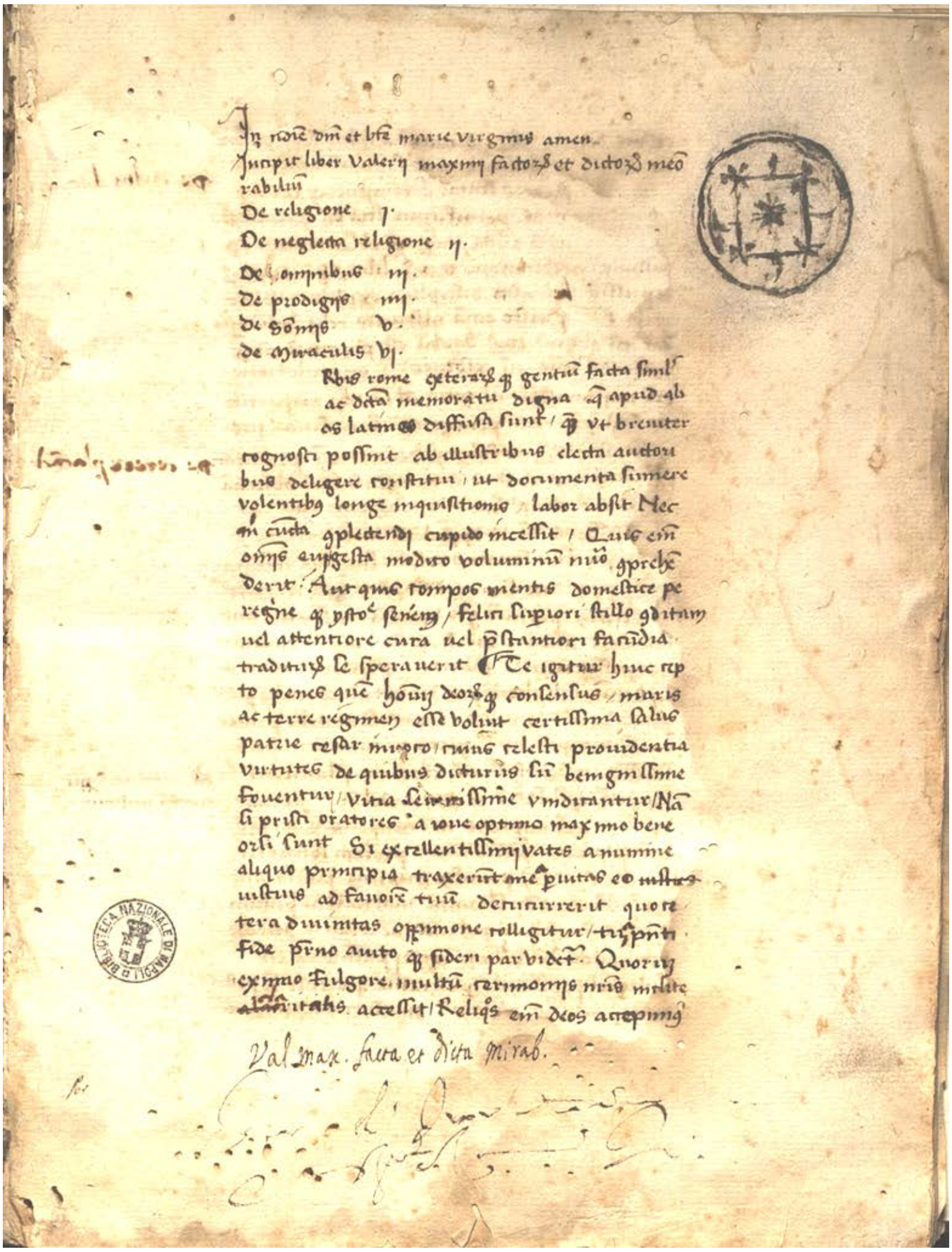
In nomine domini et beate marie virginis amen.
Incipit liber Valerii maximi factorum et dictorum memorabilium
De religione i.
De neglecta religione ii.
De ominibus iii.
De prodigiis iiii.
De somniis v.
De miraculis vi.
Urbis rome exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna que apud alios latius diffusa sunt quam ut breviter cognosci possint ab illustribus electa auctoribus deligere constitui, ut documenta sumere volentibus longe inquisitionis labor absit. Nec mihi cuncta complectendi cupido incessit. Quis enim omnis evi gesta modico voluminum numero comprehenderit. Aut quis compos mentis domestice peregrineque historie seriem felici superiorum stilo conditam vel attentiore cura vel prestantiori facundia traditurum se speraverit. Te igitur huic cepto penes quem hominum deorumque consensus maris ac terre regimen esse voluit certissima salus patrie cesar invoco, cuius celesti providentia virtutes de quibus dicturus sum benignissime foventur, vitia severissime vindicantur. Nam si prisci oratores a Iove optimo maximo bene orsi sunt, si excellentissimi vates a numine aliquo principia traxerunt, mea parvitas eo iustius ad favorem tuum decucurrerit quo cetera divinitas opinione colligitur, tua presenti fide paterno avitoque sideri par videtur. Quorum eximio fulgore multum cerimoniis nostris inclite claritatis accessit. Reliquos enim deos accepimus
Val. max. facta et dicta mirab.

206. Napoli, Biblioteca Nazionale, XIV. D. 25 (f. 1r)

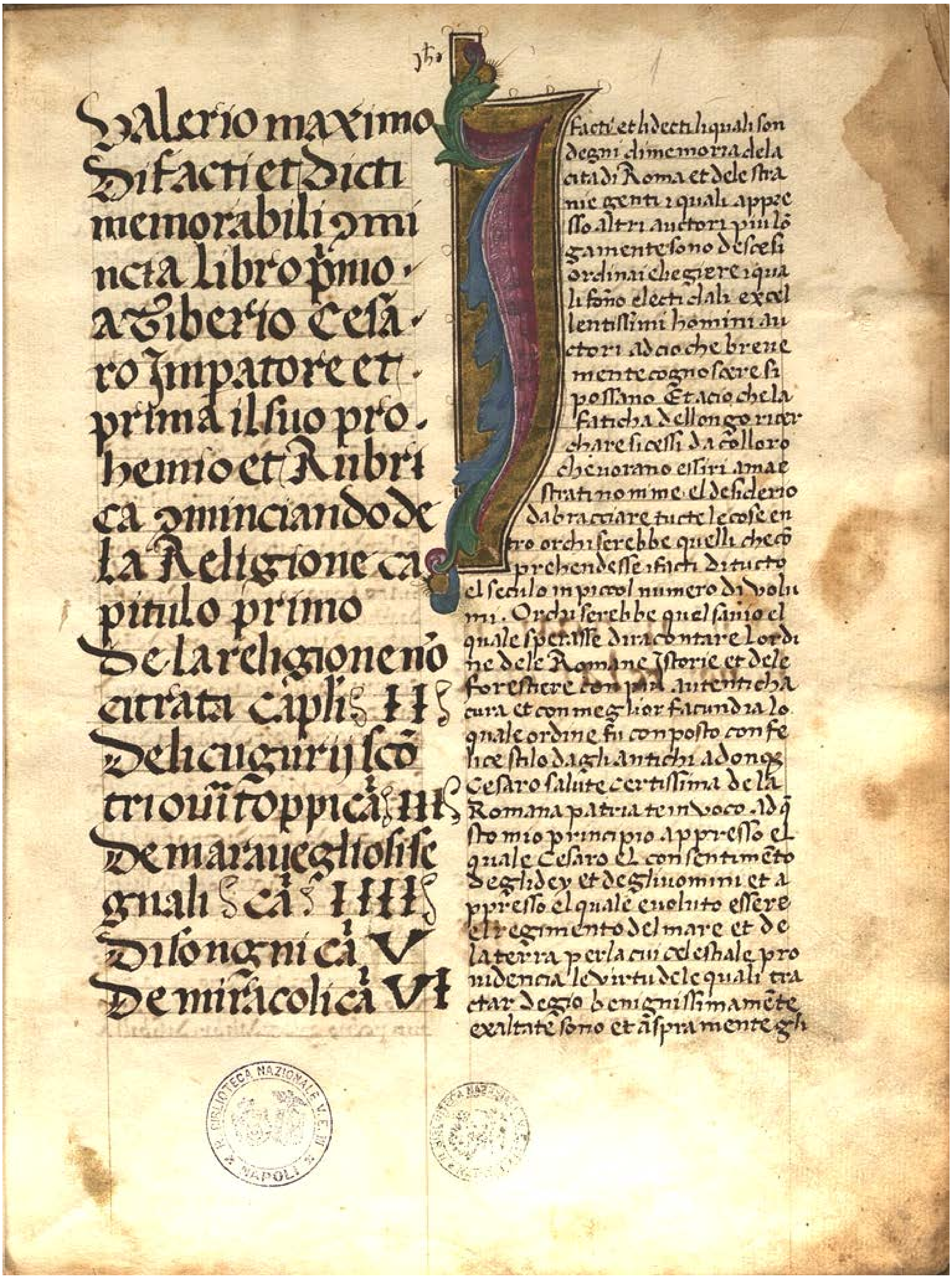

207a. Napoli, Biblioteca Nazionale, XVI. A. 22 (f. 1r)

mano di Nicola Cappello di Tricarico

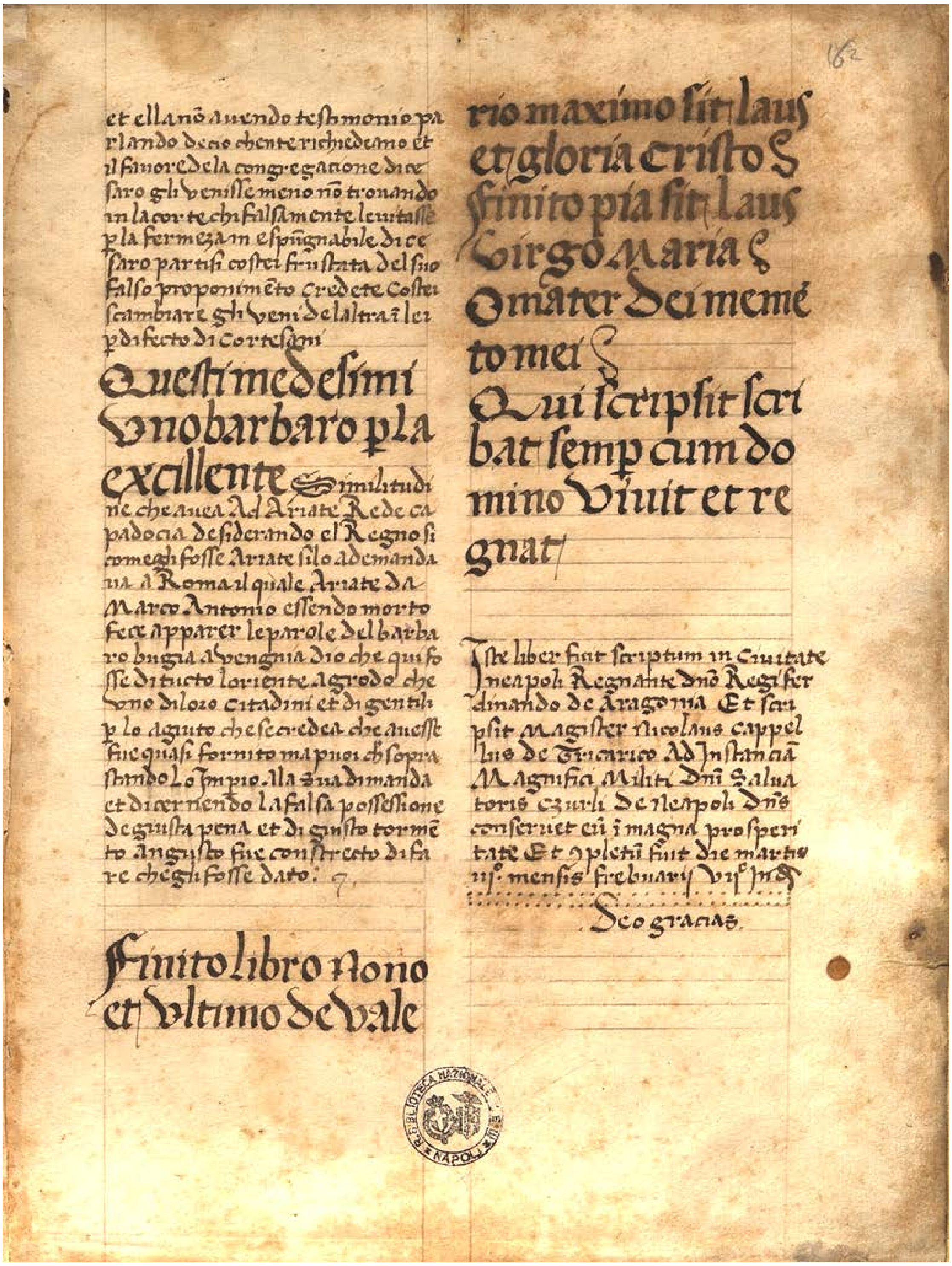

162

et ella nō auendo testimonio pa
rlando de cio che interichiedemo et
il fauore de la congregatione di ce
saro gli venisse meno nō trouando
in la corte chi falsamente le vitasse
p la fermeza inespugnabile di ce
saro partisi costei frustata del suo
falso proponimēto credete costei
scambiare gli veni de laltra ī lei
p difecto di cortesiam

Questi medesimi
sono barbaro p la
excellente similitudi
ne che auea ad Ariate Re de ca
padocia desiderando el Regno si
come egli fosse Ariate si lo ademanda
ua a Roma il quale Ariate da
Marco Antonio essendo morto
fece apparer le parole del barba
ro bugia avengnia dio che qui fo
sse distructo loriente a grado che
sono di loro citadini et di gentili
p lo aguito che se credea che auesse
fine quasi fornito ma puoi ch sopra
stando lo impio alla sua dimanda
et dicernendo la falsa possessione
de giusta pena et di giusto tormē
to angusto fue constrecto di fa
re che egli fosse dato. 7

Finito libro nono
et ultimo de vale
rio maximo sit laus
et gloria cristo
Finito p ia sit laus
virgo maria
O mater dei memē
to mei

Qui scripsit scri
bat semp cum do
mino viuit et re
gnat

Iste liber fuit scriptum in ciuitate
neapoli Regnante dnō Rege fer
dinando de Aragonia Et scri
psit magister nicolaus cappel
lus de Tricarico Ad instantiā
Magnifici Militi dnī Salua
toris czurli de neapoli dns
conseruet eū i magna prosperi
tate Et cōpletū fuit die martis
[illegible] mensis frebuarij [illegible]

Deo gracias

R. BIBLIOTECA NAZIONALE NAPOLI

207b. Napoli, Biblioteca Nazionale, XVI. A. 22 (f. 162r)

sottoscrizione di Nicola Cappello di Tricarico

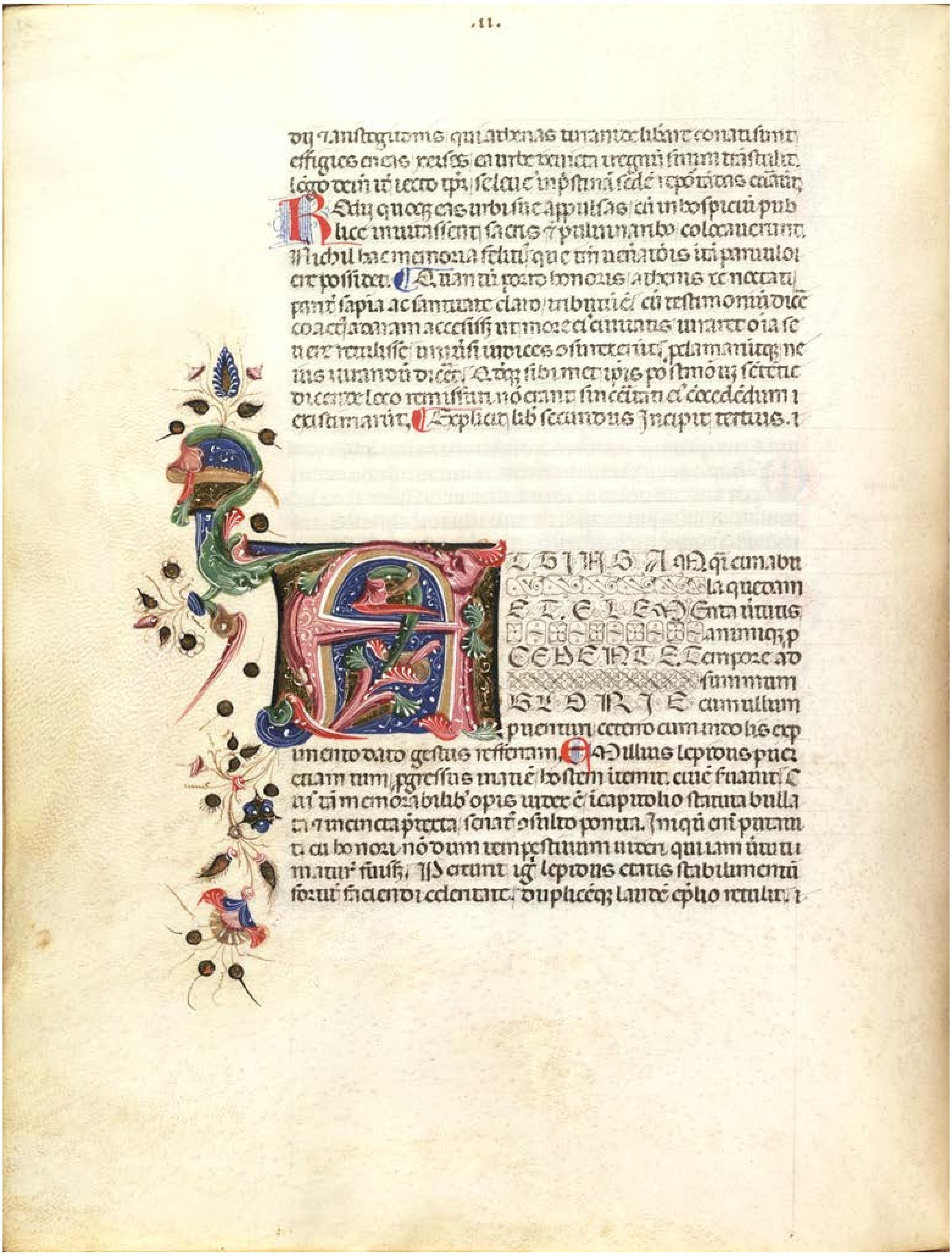

208. New Haven, Yale University,
The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, 147 (f. 29v)

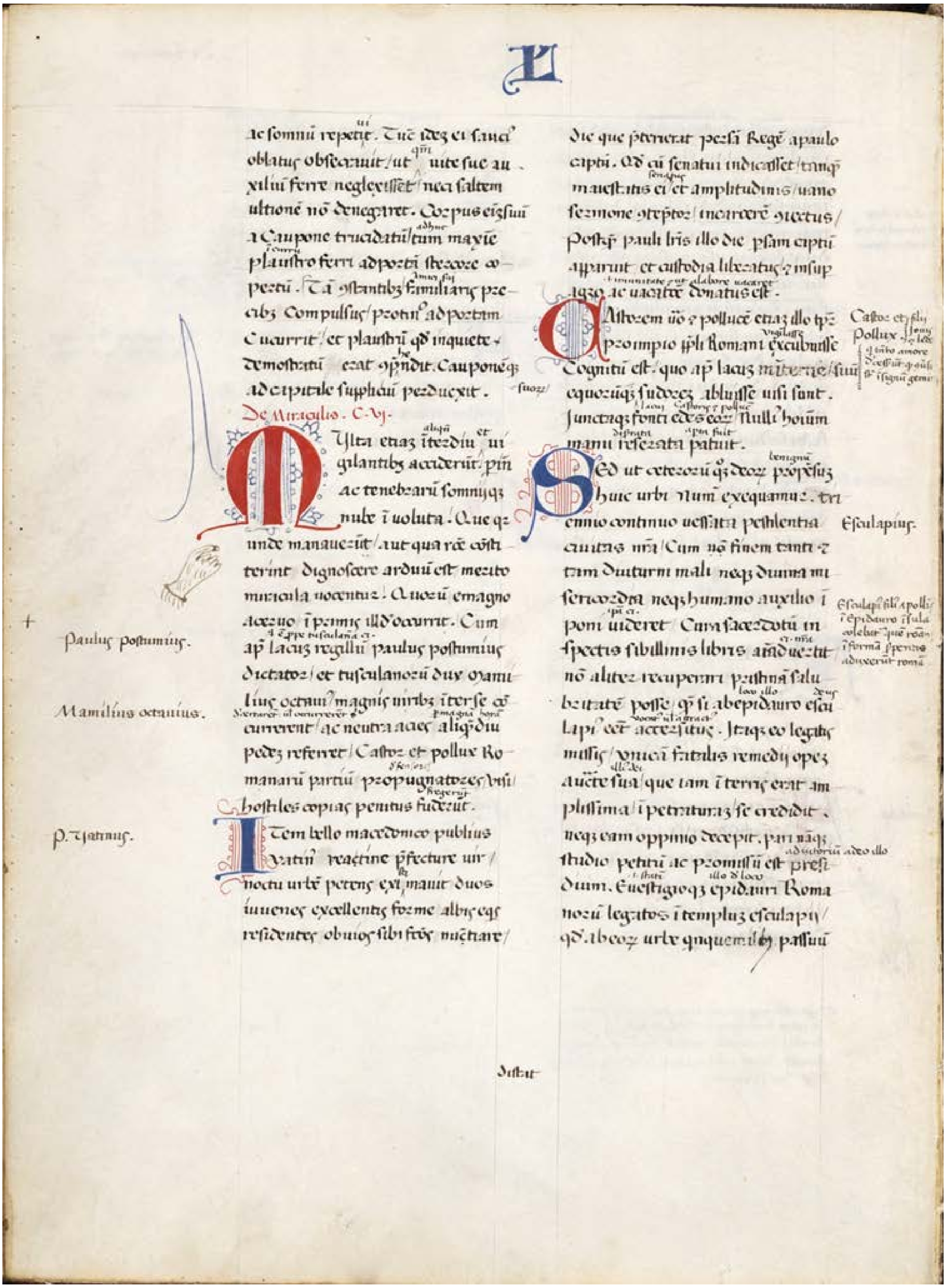
ac somnii repetit. Tunc deos ei sancti oblatus obsecravit ut qui vite sue auxilium ferre neglexisset nec saltem ultionem non denegaret. Corpus eius sui a Caupone trucidatum tum maxime plaustro ferri ad portam stercore coopertum. Tam constantibus familiaris precibus compulsus protinus ad portam cucurrit et plaustrum quod in quiete demonstratum erat comprehendit. Cauponemque ad capitale supplicium perduxit.

De Miraculis. C. vi.

Multa etiam interdiu et vigilantibus acciderunt perinde ac tenebrarum somniique nube involuta. Que que unde manaverint aut qua ratione constiterint dignoscere arduum est merito miracula nominantur. Quorum e magno acervo in primis illud occurrit. Cum apud lacum regillum paulus postumius dictator et tusculanorum dux Mamilius octavius magnis viribus inter se concurrerent ac neutra acies aliquamdiu pedem referret Castor et pollux Romanarum partium propugnatores visi hostiles copias penitus fuderunt.

Item bello macedonico publius vatinius reatine prefecture vir noctu urbem petens existimavit duos iuvenes excellentis forme albis equis residentes obvios sibi factos nunciare die que preterierat persen regem a paulo captum. Quod cum senatui indicasset tamquam maiestatis eius et amplitudinis vano sermone contemptor in carcerem coniectus postquam pauli litteris illo die persen captum apparuit et custodia liberatus et insuper agro ac vacatione donatus est.

Castorem vero et pollucem etiam illo tempore pro imperio ipsius Romani excubuisse cognitum est quo apud lacum mitherne suum equorumque sudorem abluisse visi sunt. Iunctaque fonti edes eorum nullius hominum manu reserata patuit.

Sed ut ceterorum quoque deorum propensum huic urbi numen exequamur. Triennio continuo vexata pestilentia civitas nostra Cum nec finem tanti et tam diuturni mali neque divina misericordia neque humano auxilio imponi videret Cura sacerdotum inspectis sibillinis libris animadvertit non aliter recuperari pristinam salubritatem posse quam si ab epidauro esculapius esset accersitus. Itaque eo legatis missis unicam fatalis remedii opem auctoritate sua que iam in terris erat amplissima impetraturam se credidit. Neque eam opinio decepit. Pari namque studio petitum ac promissum est presidium. Evestigioque epidauri Romanos legatos in templum esculapii quod ab eorum urbe quinque milibus passuum

distat

209. New Haven, Yale University,
The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, 221 (f. 12v)

ingenio exprimere potuit;

Phidias quoque Homeri versibus egregio dicto allusit. Simu-
lacro enim Iovis Olimpii perfecto, quo nullum praestantius
aut admirabilius humanae fabricaverant manus, interrog-
atus ab amico quonam mentem suam dirigens vultum
Iovis propemodum ex ipso celo petitum eboris liniame-
ntis esset amplexus, illis se versibus quasi magistro usum res-
pondit. H KAIR YAEHH HCIHE NO PŸ CINC YOE TPO
HE III AII BI OICIA APAX AI TAIE PEP CY CAH TTOAHA
TOOK PATO KANA ANA AIDIO UETAIII EEH ZEH OAY
HITOH;

Non patiuntur me tenuioribus exemplis diutius
insistere fortissimi duces. Siquidem Epaminondas cum
ei cives irati sternendarum in oppido viarum contumeliae causa
curam mandarent (erat enim illud ministerium aput
eos sordidissimum), sine ulla cunctatione illud recepit et
daturum se operam ut brevi speciosissimum fieret
asseveravit. Mirifica deinde procuratione abiectissimum
negotium pro amplissimo ornamento expetendum The-
bis reddidit. Anibal vero cum apud regem Prusiam exu-
laret auctorque ei committendi proelii esset, atque is non idem
sibi exta portendi diceret: An tu inquit vitulinae

Caruncule

210. New Haven, Yale University,
The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, 666 (f. 71v)